

باش توركستان

تورکستانك ملي فورتولوشى اورجوده كوره شوپى آبلو مجموع

باش محررى: چوقاي اوغلي مصطفى

ساره 48

نويابر (ايكنجى نشرين) 1933

1929نجى يىلك ده قابر -
ندان چيغا باشلاغان

بوساندا:

- 1 — آج وه كيمسه سز بر خلق طاهر شاكر
- 2 — 1917 $\frac{25.X}{7.XI}$ 1933 (ساويت حاكيمتینگ 16 نچى پيل دونومى) والا نورالدين
I — روسيه ده بولشه ويكله ر حكومت باشيغا كيلمه سدهن اولگى وضعت
II — بولشه ويكله ر حكومت باشندا
III — ملي مسئله
IV — ساويت حاكيمتینگ تيشقى سياستى چوقاي اوغلي مصطفى
- 3 — توركلك سه سى
I — روس ساويت معارف قوميسارى بوبنوف يولداشا
II — موسيو بوبنوف، يولداشى موسيو ووروشيلوفدان اورنهك آلسين! و.ا.نو.
- 4 — توركستاندا «نيل ستاستى» (III) ايسه ن تورسون
- 5 — تورك غازيتاچيلغى (XV) توقماش اوغلي
- 6 — «پيريله شتريش» اطرافندا چاغاتاي
- 7 — آفغانستاندا
- 8 — توركستان خبر له رى
- 9 — توركستاندان قاچيب ايرانغا سيفينغانلارنگ اجواليدان (ايراندان كيلگن مكنوبدهن) خبر آللار
- 10 — تورلو خبر له ر

آچ وه كيمسه سز بر خلق

هەر چند ساويت غازيتالارى ايمديگه قاداردا انكار ايتب كيلمه كده بولسالاردا بو كون بوتون اولكهنى اوراب آماقدا بولغان آچلق وه اونگ توغدوردىغى فجع حادثه لهر ياشيرىب تورارلق درجه نى كوبده ن كىچىب كىتدى. روسيه ده يوروب كىلگن سياحىلار آچلقدان كوچه لهرده اولوب ياتولارنىڭ «موقىتلى 3 نچى اينتەرناسيونالنىڭ» مەركىزى قەرمەل موسقواسنە قادار باروب چىقغانلىغىنى، بوندای حادثه لهرنىڭ او يىردە تىز-تىز كورو-لوب تورگە نىنى» حكاىه ايتەدرلەر.

بو كونگە چە روسيه گە بارغان اجنبى سياحىلارنىڭ بر قىسمى اوچون آچىق توتولوب كىلگن او قراىنا، ايدىل بويى، قافقاسيا كىيى اولكە لهرده كى وضعىتنى كوره يلمش اجنبىلەر او يىرلەردە كى آچلقنىڭ، آچ قالغان اھالى وضعىتنىڭ توك هورپە تىرەك بر منظرە عرض ايتدىگىنى سويلەيدىلەر. حتى ايسكىدەن روسيه دە بر نىچە آچلقنى برابر كىچىرگەن-لىگىنى سويلەۋچى بر اجنبى بو كونكى حالنىڭ ايسكى آچقلارنىڭ هېچ برىسندە كورولمە گەن درجە دە آغىر بولغانلىغىنى يازادىر. او كىشى تورلو يىرلەردە حيوان تىزە گىنى يىب كىچىنولەر بولغانلىغىنى حكاىه ايتەدر. بو كون اجنبى سياحىلار حتى مطبوعات مىثللەرى اوچون بو يىرلەردە كىزمەك منع ايتىلگەن. بونگ اوزى دە ساويتلار «جنى» اوچون قوانچلى بر حالنى كورسەتمەيدىر.

بىزنىڭ يورتىمىز تور كىستان بولسا قىزىل روس ايمپەريالىزمى طرفىدان بو اجنبى تىكشىرۋچىلەر اوچون تا ايسكىدەن بەرى يىتى آچىقچىلى بر طلسم حالدا توتولوب كىلمە كەدر. روسيه گە سياحتلەرنە تور كىستانغا قادار باروب چىققان بختلى سياحىلارنىڭ سانى بارماق ايلە سانارلق درجە دە آز. اونلارنىڭ دا كوچىلىگى بويورتورما قوناقلار. آزدىر، كوبرد او يىپە كىتىف قاراش ايلە باروب قايتقان تىكشىرۋچىلەرنىڭ كوچىلىگى يىللاردان بەرى تور كىستانداغى وضعىتنىڭ آغىر لغىدان بحث ايتوب كىلەدرلەر.

تور كىستاندا ن قاچىب ايرانغا سىغىنغانلارنىڭ احوالىدان خبر آلىڭلار تور كىستاننىڭ تور كىمە نستان بولومىدەن پناە ايزلەب ايرانغا اون مىگلەر چە عائلە قاچىب چىقدى. بو تور كىستانلىلار ايرانغا قاچىب چىقمازدان ايلگەرى بولشە ويكلەر تامانىدان تالانغانلار. كويىسى قازامات خانە لهرده ن قاچقانلارداندىر. قاچقىنلار يالغىز اوز جانلارنى قوتقاروب ايرانغا سىغىنا آغانلار. بونلارنىڭ كون كىچىر يىشلەرى كوب آغىر حالدار. آچلىق، يالان-ناچلىق، ناخوشلىققا يولوققانلار. شونداى تورموشدا شونلارنىڭ حالندان خبر آلاتورغان بر مىلمان اھلى يوق دىسەك اوتورو كچى بولونمايدى. اويلانماز بو تورموشدان يورت حاكمالارنىا خبر بىرە تورغان برانسائىتپورور كىشى يوقمۇ؟ ايران حكومتە تور كىستان قاچقىنلارنىڭ حقيقى حالى آچىق بيان ايتلسە بو بى نوا غرىبلەرگە، آچ وه يالانغا چلارغا ايران حكومتىنىڭ ياردەم بىرىب، ناخوشلارنىا دوقتور كومه كى پىرە جە گىنى اويلايمىز. اكر «ياش تور كىستان» نى او قوچى قوچ يىگىتلەر شو سطرلارنى او-قوغاندىن كىين هم ايرانغا سىغىنغان تور كىستانلىلارنىڭ آغىر تورموشىنى بىرلى حكومتكە بىلدىرىشەن چىكىنسە لەر، اول وقت اوتونە مزكە، «ياش تور كىستان» نى چىقارماققا ياردەم بىر كۆچى آغا-اينىلەر شو آغىر تورموشنىڭ اوزگەرىلىشىنە چاليشسىنلار. بولسا قاچقىنلارنىڭ كويى اولوب كىتە جە كلەر-در. قاچقىنلارنىڭ بر قانچالارى بو تورموشغا چىدە آلماسدان ايزلەرنە قايتب كىتدىلەر. بو قاچقىنلارنىڭ قايتادان يورتغا قايتىشلارى تونوهرە كده بولغان تورك-اسلام مىلكتلەرى اوچون دە او كونوشلو بر نەرسە بولسا كىرەك. بوتورموش البته ابدى ايمەس. بوده اوتەر. لاکن بىز بى نوا تور كىستانلىلارنى بو آغىر تورموشدان قوتقارالارنى ياردامغا چاقىرامىز. (ايراندىن كىلگەن مەكتۇبە دەن)

قىرىملى ياشلار دو بىرۋجە دە

آلدىغىمىز خبرگە قاراغاندا استانبولداغى قىرىملى ياشلاردان بىر غروب تعطىل چاغندا دو بىرۋجە توركلەرى آراسندا بر سياحت ياساغانلار وه كىتدىكلەرى بىرلەردە مىلى مسمارە لەر تىرىب ايتەرەك خلقنى كوب رۇحلا-ندىرغانلار. قىرىملى ياش توغانلار بىزنى بو كوب كىرەكلى وه موقىتلى فعالىتلەر يىلە پورە كەدن قوتلايمىز.

تورکستان وه روسیه ننگ اقتصادی شرائطینی یاخشی بیلوچی بر عالم شو سطرله ننگ قارالاوچی سنا بر نیچه آی اول یازدیغی بر مکتوبنده «بو کون ساویتلار روسیه سینگ تورلو قسمله رنده حکم سورمه کده بولغان آچلقننگ اُکْ آغیر یوکی سزنگ یورتداشلاری کُز قازاق قیرغزلارننگ اوموزنده در» دیگن ایدی. بو کون تورکستاننگ توزلو طر فلارندان کیلگن خصوصی مکتوبلر یورتمزنگ ههر طرفینی آیرماسز روشده آچلق بلاسی قاپلاب آلفانلیغنی کورسه تمه کده در. یتتی سو، سیردریا، تورغای، سیمه ی کیبی تورکستاننگ قازاق-قیرغز اوتورغان قسمله رنده کیلگن خبرلر، مکتوب-لهر خلقمزنگ نه قادار فحیج بر وضعیت ایچنده بولغانلیغینی آچیق کور-سه تمه کده در. تاشکند، سمرقند کیبی بویوک شهرلرده ن، خوقند اندیجان کیبی پاختا مرکزله رنده کیلگن مکتوبلر آغیرلقلارننگ درجه سینی بیلدیرمه کده در. سوکْ زمانلاردا بوخارادان چیقیب کیلگن بر یولچی او بیرده حاکم بولغان آچلقننگ آلدیغی قورقونچ شکلینی وه خلقمزنگ آیانچ حالینی تصویر ایتمه کده در.

بو کون آوروپا مطبوعات وه جمعیت حیاتنده روسیه ده آچ قالغان اهالی، خلقلارننگ وضعیت، مقدراتی مسئله سی حرارتلی صورتده بحث ایتمه کده در. بو آچلق بلاسنه محکوم ایتملگن انسان کتله سینگ ههر قاندا ای بر قسمی ایله ههر قایسی بر جهته دن اوزینی باغلی دیب بیلگن خلق، جمعیت وه اونلارننگ اشکیلات، نشریاتلاری بو اوزله رینی باغلاغان طبقه ننگ عاقبتی ایله مشغول بولماقدادر.

وقتیله ایدیل بویارینا وه روسیه ننگ توزلو طر فلارینا کیتب بیرله شمش بولغان آلمان مهاجرلری حقدان آلمان محافلنده باشلانغان تشبته لرنی وقتنده یازیب اوتمشدک. بو حرکت باردیقچا کیگه یوب کوكْ آنماق ایدر.

پروته ستانت، قاتولیک، اورتودوکس کلیسالاری آچ قالغان خریستیان قارداشلارینگ مقدراتی ایله مشغول بولوب بوتون خریستیانلیغی یاردامغا دعوت ایته درلر. ایش بو قادار ایله ده بیتمه دی. یاقیندا اسویچره ننگ مرکزنده توپلانوب آلمان اقلیتلر قونغرهمسی اوز توپلانیشنا جادنا روسیه ده

آچ قالغان عرقداش، دینداشلاری مقدراتی حقدان قورولغان بر نمایش شکلینی بیردی. بو توپلانیش اسمنده ن توزلو لازم بیرلرگه مراجعت ایتملیب درحال بین الملل بر یاردام تشبته کیبه کلگی آلفا سورولدی. قونغرهم مذاکره لرنده، قرارلارندا میلیونلارچا انساننگ باشینی بیگن بو آچلق-نگ محکوملهری ایچنده ئه ستون، رومهن، لهت، له وه باشقا مثلله ننگ منسوبلهری ده بولغانلیغی مخصوص قید ایتمله در. لهستان پارلاماندا اعضا بولغان بر او قرائنالی قادین (Milena Rudnyeka) دا او قرائنالیلارننگ فحیج وضعیتینی تصویر ایتمه دینانی بو مظلوم خلققا یاردامغا دعوت ایته در.

بو آچلیغا محکوم خلق کتله لهری ایچنده نه قادار ئه ستون، نه قادار رومهن باردی، بیلمه یمز. فقط آزدر، کوبدر بو انسان کتله سی اوز مقدراتی اورتاغا چیقاریب سویله ب، بین الملل رسمی بر توپلانیشدا سوز ایته تورغان رسمی ماهیتینی حائر بر آرقا، تاپانچ تاپا بیلمشدر. بو آچلققا محکوم انسان کتله سی ایچنده 30 میلیون تورک-مسلمان باردی. یوقاریدا کی تفصیلاتدا آچیق کورسه تمه کده در که بو آچلقننگ اُکْ آغیر یوکینی شو 30 میلیونق تورک-مسلمان آینقسا 16 میلیونق تورکستان تورککلگی اوموزنده تاشیماقداد. در. تورکستاننی کوروب کیلگن یولچیلار اولکه ننگ مرکزنده آچ خلقه-نگ حکومت بناسی اطرافنه تیزیلیب یاتوب آچلقدان جان بیرمه کده بولغانلیغنی سویله یدرلر. تورکستاندان سوکْ کیلگن خبرلر بو حکایه-لرننگ ده حلوا بولوب قالغانلیغینی آکلاتادر.

وضعیت بو مرکزده ایکن بو کون نه بو 30 میلیونق تورک-مسلمان ننگ، نه ده قوجامان ماضیسی ایله تورک کولتور تاریخنگ افتخار اوچاغینی تشکیل ایتمکن تورکستاننگ آچی، غیر قابل تحمل وضعیتینی حقدان دینانگ هیچ بر گوشه سنده ن بر تاوش بولسا ایشیتیلدیمی؟ بو اوتوز میلیونق دین قارداشینگ فحیج وضعیتنه یاردام ئه لی اوزاتوچی، اوننگ بو آغیر حالینی دنیا افکار عاممه سنه نقل ایتموچی بر گنه مسلمان دولتی، جمعیتی تاپیلدیمی؟ بو آچلارننگ حالندان بحث ایتموچی بر قارار، بر سطر بولسون یازو کورولدیمی؟ 30 میلیونق عرقداشینگ مقدراتینی توشونوب اونی، بر موقع

دوامى ايچين تىل بولغان «جهان انقلابى باشلانغۇچ» دىب سانغان ايدى. لەنين، «روس اوقتوبر انقلابى يانغۇر جهان انقلابى اولاراق ياشايا بىلىر» دىر ايدى. ساويت حكومتى، جهان انقلابىنى حاضر لاوجى ۋە اونگ، بوتون دونيادا بولماسادا، هيچ بولماغاندا «انسانلق عالمىنگ ايگ ايلگه-رى ملتەرى بولغان اينگلتهره، فرانسا ۋە آلمانادا» تيزدەن وجودگە كىتير-مىشىگە خدمت ايتوجى «اركان حرب» (شتاب) دىب تانيلغان ايدى. جهان انقلابىنگ لەنين تامانيدان سويلەنگەن ۋە ايستەنيلگەن مدت ايچندە وجودگە كىلە آلمانلغنه سبب بو خصوصداغى ساويت حكومتى غيرتىنگ يىتمەگەنلگى ۋە اونگ تامانيدان آوروپاداغى قومونىست فرقه لارنى ۋە آروپا، مستملكەلەرنده كى مفرط ملتچى-انقلابچىلارنى مادى ۋە معنوى ياقدان آز حمايه ايتديگى ايمەسدر.

آوروپادا قومونىزم انقلابى ۋە مستملكە، يارىم مستملكە مملكتلەرنده مىلى قورتولوش انقلابى ياراتماق ايچين ساويت حكومتى تامانيدان كوب غيرت ۋە داها، كوب مادى ياردمە صرف قىلىن كىلدى. روسيه ادازهسى آستىنداغى خىلقلار تروندەن «قومونىزم بين الملى» («قومىنتەرن»)، دىھقان بين الملى («كرەست ايتەرن») «موپىر» («بين الملى انقلابچىلارغا، ياردمە اويوشمەسى») ۋە باشقا بر قانچا انقلابى تشكىلاتلار ياراتىلدى. چىت مملكتلەردە كى انقلابچىلارنگ فعالىتىنى داھادا آرتق قولايلاشتىرماق ايچين ساويت روسيهسى «جهان پرولەتارىاتىنگ وطنى» دىب اعلان قىلىن ۋە او پىرگە، قايسى مملكتەن بولسا بولسون، كىلگەن ھەر بر انقلابچى، «شخصىت»، «ملى حقوق» توغروسنداغى اوز فكرندەن ۋە آكلاپىشندە-دان واز كىچمەك ايستەمەگەن ساويت روسيهنگ اوز وطنداشلارنىڭ محروم بولدىغى بوتون حقوق ۋە امتىيازلەردەن فائىدەلەنمە كەدەر. بونىگە برابر، دونيانىڭ بوتون مملكتلەرنده كى «انقلاب متخصصلا-رى» نىڭ اشتراكى ايله قورولغان «جهان پرولەتار انقلابى پلانى» بەجە-رىلە آلمادىغى كىبى، ساويت روسيهسىنى «جىنگە آيلاشش پلانى» دە ھىچ بەجەرىلمەدى.

اشغال ايتدىكى، بين الملى افكار عاممەگە نقل ايتمەك ايستەگەن بر اورون تاپىلدىمى؟ ساويت روسيهسندە كى بو آجى وضعىتىنگ محكومى بولغان خىلقلارنگ قاتارندا قالغان بر آووج ئەستون، رومەننگ اسمىنى بين الملى رسمىت دائىرەسندە ذكر ايتوب او حقدە چارە آراغان محافل تاپىلغان بر زماندا نيچىن بو 30 مىليونلق انسان كىلەسى بو قادار او كسوز قالدى؟ عجب، بو قوجامان اخلق كىلەسى حشراتمىدر؟ بو كون خىراتىنگ دە حياتىنى مدافە ايتوجى انسان تشكىلاتلارنىڭ بولوندىنى بر دوردر. عجب بونلارنگ ايستەر منسوب بولوندىق قارى دىنى جامعه، ايستەردە عرقى، مىلى منسوبىتە-لەرى نقتە نظرىندەن ھىچ بر قىمتلەرى يوقمىدر؟ لەستان پارلاماندا اعضا بولونان او قرانىلى بر قادىنگ كورسەندىگى قادار مدنى جىسارتى كور-سەنەجەك بر آدمە بولونمادىمى، كە اورناغا چىقىپ بو كونكى ساويت نىرگىزلارنىڭ قولى ايله يارانان آچلىقنگ كۇغىر يوكىنى تاشىماقدا، توت كىبى قىرلىب تو كۆلمە كدە بولغان خىلقنگ مقدراتى اوستە رسمى محافل ۋە افكار عاممەنگ نظر دقتىنى جلب ايتىن!

بونلارنگ بوتونسە آلدىغىز جواب — بر «يوق» در.

مەنە بزىنگ فجاجتمىز بونادىر. طاھر شاكر

* * *

1933 25. X. 1917
7. XI.

(ساويت حاكىمىتىنگ 16 نچى بىل دونومى)

I — بولشەوىكلەر اوز دىكتاتورالارنىڭ بىل دونومىنى 16 نچى تاپقىر اولاراق بايرام ايتمە كەدەر. ساويت حاكىمىتىنگ بو قادار اوزون دوام ايتە بىلەچە كىنى نە بولشەوىكلەرنىڭ دوشمانلارى، نەدە اونلارنگ اوزلەرى اومىشلار ايدى. 1917 نچى يىلنگ اوقتوبرندە (بەگى حسابلە نويابرندە) حكومتىنگ ساويتلار قولغا اوتووينى بالذات لەنين «كىلەجەگى شىبەلى بر انقلابى تجربە»، جهان محاربهسىنى ھەر حالدا نھايتكە اير-دىرىشى لازم كىلگەن ۋە اوقتوبر انقلابىنگ ھەم ساويت حاكىمىتىنگ

ساویت حکومتینک بو اون آلتی ییل ایچنده قولغا کیریتکه ن یوتو-
قلارینی عمویتله انکار ایتمهك، مفرط بر مبالغه بولور. یوتوقلاری یوق
ایمهس. لکن بو یوتوقلارنک کوی بولشه ویکله رنگ اینتلیکله ری،
اونلارنک «انقلاب پلانلاری» ندا کورسه تیلگن یوتوقلار ایمه سدر.

توبه نده بز ساویت یوتوقلارینک عمومی منظره سینی کورسه تیشکه
تیرشامز وه اونلاردان او قوجیلاریمز اوزله ری تپوشلی نتیجه لهر چیقارا
بیلر لهر.

2 — روسیه ده بولشه ویکله ر حکومت باشیغا کیلمه سدن اولگی وضعیت

اپسکی چار روسیه سینک بالذات روس خلقیغا وه آیتقسا روسیه
حاکمیتی آستنداغی نخلقلارغا قارشى سوک درجه بویوک جنایتی، هم ده
جهان اوروشی — انقلاب پاتلاپیشی ایچین زمین حاضر لامشدی. بو
پاتلاپیش نهایت 1917 نچی ییلنک فیورال (مارت) آیندا وقوع بولدی.
رومانوف مونارشیسى عادتدان تاشقاری بر یه گیللک ایله، دیپهرلک، هیچ
بر مقاومتسز بر صورتده یوق بولدی. «فیورال انقلابی» مملکتنک ویران
بولوشینی توقناتالمادی. ایگ یاخشی ناطقلار، ایگ زبه مخالف
سیاسون وه مبعونه لده حکومت باشندا توروب تاریخی دقیقه نک طلبلاریغا
جواب بیره بیلشده ن عاجز کورونوب قالدیلار. انقلاب، محاربه نک نتیجه-
سی اولاراق باشلاندىغی حالدا، انقلاب حکومتی بو محاربه نی «ظفرلی
سوکنه قادار» اوزاتونی اوپلادی. انقلاب چاغندا روسیه ده 14 میلیوندان
آرتق خلق عسکر قاتارندا ایدی. بونلارنک کوچیلگی، بونون عمری
بوینچا «یر، یر» دیب زار لانب، قاندای قیلیبده بویوک یر ایگه لهری
(بومه شچیکلهر) نک یرلهرینی آلونی آرزو قیلیب کیلگن روس کره-
ستیانلاری (ایکینچیلهری) ایدی. چارلق ره ژیمینک بیقیشی ایله پومه شچیک
یرلهرینی کره ستیانلارنک هجوم وه تسلطندان قوروب ساقلاب کیلگن
کوچده یوقالدى. غایت طبعی اولاراق، آرتق محاربه دن کوب بو پو-
مه شچیک یرلهریگه کوزله ریتی تیکه باشلاغان کره ستیان عسکرلهر جبهه-

ده ن قاچماغا باشلادیلار. موقت حکومت اوردونک بو احوال روحیه سی
ایله حسابلاشماق ایسته مه دی وه اوروشنی «ظفرلی سوکنه قادار» دوام
ایتدیرشده اصرار قیلدی.

ایکنچی یاقدان ملی مسئله کیسکینله شیب کیندی. ایگ «قولای»
له هستان مسئله سی بولوب چیقدی. آرتق انقلاب باشلانماسدان دا آنچا بو-
رون روسیه چیکره سی ایچنده بر پارچا هم له هستان یری قالماغان
ایدی. آلمانیا حکومتی له هستان استقلالینی تاپدی. روسیه نک اوروپالی
متفقلاری — اینگلتیره ایله فرانسه — داها چار حکومتینه آپ-آچیق بر
صورتده، له هستان مسئله سینک تیزلکله حل ایتلیشی مطلوب ایگه نلگینی
بیلدیرگه نلهر ایدی. بوگا، میلو کوفنگ 1916 نچی ییلدا لوندونغا باره
غانی زمان یازدیغی وه ایندی بولشه ویکله ر تامانیدان نشر ایتلگن نوتلا-
ری دا شاهددر. امر واقع قارشیندا قالغان موقت حکومت ایچین ده
چاره سز، له هستانک استقلالینی «اعلان ایتمهك» دن باشقا ایش قالمادی.
فینلاندا، اوقراینا وه باشقا اولکه لهرگه قارشى ایسه باشقاچا بر وضعیت
آلمشدی. بو خصوصه موقت حکومت هیچ بر تورلو کیلشوگه راضی
بولمادی. فینلاندا سهیمی تارقایتلغان وه موقت حکومت باشلوغی کره نسکی
فینلهرنی عینله ایکنچی نقولای حکومتینک تیلی ایله تهدید ایتمه کده
ایدی. اوقراینا هم هیجان ایچنده ایدی. بو اولکه نک محاربه جبهه سینه
یاقینلغی، اوقراینا ملتچیلهریله قوبال معامله گه کیریش ایچین یول قوبمادی.
بونکچونده موقت حکومت اوقراینا لیلارغا قارشى مساعده کارانه تاورانماق
وه اوقراینا ایچکی مختاریتی نک فعلاً بریا ایتلیشینی قبول ایتمهك مجبو-
ریتنده قالغان ایدی... بزنگ — تورکستان وه باشقا اولکه لهرنگ —
مختاریت حقنداغی تشبئه لریمز ایسه تیکله نمه دی ده...

بز بو یرده بارغان ساری موقت حکومتدن اوزا قلاشوب ساویتلار-
وه بولشه ویکله ر طرفینی کوچه ترگن ایشچیلهر حقنده سویله مه یمز.

بو صورته انقلابنک فیورال دوریده گی حکومت اوز تاپانچینی
یوقاتا باشلادی. بو سببه ن او 1917 نچی ییلنک اوقتوبر (نویابر) نده

قانداي بولدى؟ كرهستيانلار، ايشچيلەر ۋە روس بولماغان ملتيلەر نيمە قازاندىلار؟

مەنە بزنگ كوچىمىز يىكونچە جواب پىرىشكە تىرىشا جاعمىز سؤاللار بونلاردىر. روس ايكىنچىلەرى (كرهستيانلار) حقيقتا پىر آلدىلار. ھەمدە يالغىز روسيەنگ اوزىندە گنە ايمەس، عىنى زماندا باشقا اولكەلەردە، او جملەدەن بالخاصە توركستاندا. فقط، كرهستيانلار پىرنى آماقلە برابر او پىرگە ايگە بولمادىلار. قوللە كتىف خوجالىق سىستەمى — قولخوزلار، ساوخوزلار — دھقانلارنى خوجالىق حرىتەندەن محروم ايتدى ۋە اونلار-نى دولتنگ قوللەرى خالىغا كتىرىپ قويدى. ساويت حكومتىنگ بويوك امىدلەر باغلايدىغى ائى مكمەل زراعت ما كىنەلەرىنگ ايشلە يىلىشى ۋە يايىلىشى-دا وضعىتنى توزەتە آلامدى ۋە بر زمانلار دونىادا بوغداي جەتەن اىگ باي سانالغان روسيە بو كون اىگ دھشتلى آچلىق كىچىرمە كەدەر. ستالين-نگ، ساويت حكومتىنگ 12 نچى يىل دونومى مناسبتىلە سويلە گن نطقندا: «قناعتلە دىمەك نمكندر، كە قولخوزچىلىق حر كتىنگ آرتووى سايەسندە بز ارزاق بحرانندان قىطعى صورتدە قورتولاچاقمىز، ياكە آرتق قورتولدىق دا. اگر قولخوز ۋە ساوخوزلارنگ انكشافى داھادا كوچەپتىر-يىلگەن بر تەمپو (سرعت) اىلە كىتسە، مملكتىمىزنگ اوچ يىللىق بر زماندان سو گرا دونىادا، بوغدايغا اىگ باي بر مملكت بولماغان تقدير دەدە، اىگ بوغدايلى مملكتلەردەن برى بولووينە ھىچ شەبھە يوقدەر» دىمشدى. (ستالين نىگ «لە نىزم مسئلەلەرى» آنلى كىتابىنگ 9 نچى طبعى 440 نچى بىتىگە باقىلسىن.) او زماندان (1929 نچى يىلدان) بەرى قولخوز ۋە ساوخوزلارنگ انكشافى حقيقتا كوچەپتىر يىلگەن بر تەمپو اىلە كىتدى؛ خالبوكە ساويت روسيە بو گون «آدام بىوچىلەر» دىيارىنە ئەيلەنمىشدر.

كىلەيلىك ايشچىلەرگە: اونلار حاكىمىتگە اىگە بولدىلارمى؟ بو «حاكىمىت» نىمەدەن عبارتدەر؟ بولشەويكلەر ھەر زمان، اوزلەرنەدە حقيقى بر «ايشچى دەموقراسىسى» موجود اىكەنلىگىنى يازادىلار. بوندان، ساويتلار حاكىمىتىنگ ايشچى صىفنىگ سربست افادە ايتدىگى فكىرنە

اىكچى نىقولاي حكومتى قانداي قولايلاقتا يىقىتلغان بولسا، بولشەويكلەر تامانىدان، شونداي قولايلاقتا يىقىتلىدى.

3 — بولشەويكلەر حكومت باشندا. بولشەويكلەرنىگ حكومتى قولغا آلولارنى بر آز داھا قولايلاشتىرغان بر حالدا اونلارنىگ ھەمگە ھەر نەرسە وعدە ايتولەرى بولدى: اونلار مملكتگە تىزدەن صلح ۋە آسايىش، كرهستيانلار (دھقانلار)غا پىر، ايشچىلەرگە تولوق حاكىمىت، آيرىم ملتيلەرگە حرىت ۋە استقلال وعدە ايتدىلەر. بز ساويت حكومتىنگ كىچىدىكى بوتون يوللارنى بو پىردە تصوير اىتمە كچى ايمەسمىز. بو بزنى كوپ اوزاقلارغا آلوب كىتەر. ھەمدە بر مجموعە ماقالەسندە «حرىبى قومو-نىزم»، نەپ (يەگى اقتصادى سياست) ساويت آدارەسىنگ روس بولماغان اولكەلەر — اوقرائنا، قافقاس، توركستان — اىلە مجادلە دورلەرىنگ آلا-بوللا كورونوشىنى باش چىزگىلەرى اىچىندەدە بولسا يازوب پىترمەك امكانى يوقدەر.

بولشەويكلەر برەست-ليتووسك صلحى اىلە (1918 نچى يىلىنگ مارت آيندا) تىشقى محاربەغا نەھىت پىزدىلەر، مملكتدە اىچكى اوروش باشلاندى. دىمەك لازىمدر، كە اىچكى اوروش ضرورى ايدى. ۋە بو اوروش روس ايكىنچىلەرى ۋە ايشچىلەرى اىچىن آكلاشيلارلق ايدى: ايكىنچىلەر پىر اوچون، ايشچىلەردە حاكىمىت اوچون مجادلە اىتمە كدە ايدىلەر. كە نەھال دە نىكىن، ورانگەلەر، آدمىرال قولچاقلار يالغىز ساويت حكومتىگە گنە قارشى ايمەس، عمومىتە انقلاب اساسلارغا: ايكىنچىلەرنىگ پىرگە اىگە بولو تىشبلەرىگە، ايشچىلەرگە ۋە آيرىم ملتيلەرگە قارشى اوروش قىلماقدا ايدىلەر. ساويت حكومتى بو اوروشدە اونلارنى يە گدى؛ يە گمەسلىگى ممكن ايمەس ايدى. چونكە دە نىكىن ۋە قولچاقلارغا قارشى محاربەسندە ساويت حكومتى روس خلقى كوچىلگىنىگ ياردەمىنى ۋە بر دە روس بولماغان ملتيلەرنىگ خىرخواھچا بى طرفلىغىنى ۋە بەضا آچىقدان آچىق ياردەمىنى دە كورمە كدە ايدى.

ساويت حكومتىنگ اوز آق دوشمانلارنى يە گوونىگ نىجەسى

استناد ائمه‌سی وه ساویت حکومتینگ یالغز ایشچیلرنگ اراده وه آرزو- سینی ایشکه آشیروچی بر واسطه بولووی لازم کیلر ایدی. حالبوکه ساویت روسیه ده بونگ کییی بر نهرسه یوقدر. حقیقتده بو بولادا یلمه‌س ایدی. چونکه، ایشچی صنفی هم مارقس هم اونگ خلفی بولغان له‌نین نظریه‌لهرینه رغماً، ایده‌ئولوژیک بر برلك تشکیل ائمه‌یدر، سوسیالیست ایشچیلر (تورلو توسله‌رده) موجود بولغانی کییی، عینی زماندا آتی- سوسیالیست ایشچیلر ده باردیر. بز حاضر آوروپادا «قائولیک ایشچی تشکیلاتلاری» ننگ بار ایکه نلگینه شاهد بولوب اوتوروبمز. ایشچیلرنگ یارده‌می وه فعالیتلی قاتناشی بولماسدان ایتالیا داغی فاشیستلار وه آلمانلار- غی هیته‌لرچیلر انقلابی کییی تام معناسیله آتی- سوسیالیست انقلابلارنگ بولووی ممکنیدر؟ (*).

«ایشچی ده‌موقراسیسی» دیگن نهرسه، اگر تاریخنگ محصولی اولاراق بیریکه‌ن بو کونگی «سیاسی ده‌موقراسی» ننگ چهرچیه‌سی ایچنده قالماق ایجاب ائهرسه، عموم ایشچی صنفینگ سربست بر صورتده اوز رأینی بیره بیلووی دیمه‌کدر. حقیقت حالدا ایسه ایشچی صنفی دونیانگ هیچ بر پیرنده ساویت روسیه‌سنده کی قادار تضیق آستندا ایمه‌سدر. ایشچی پروله‌تاریاتینگ قومونست فرقه‌سنه کیرمه‌گن بو یوک کوچیلگی ایسه حکومت وه فرقه‌ اداره‌لرنده «فرقه‌سزلار» دیدیکلهری جزئی بر مقدار ایشچیلر تامانیدان تمثیل ایتلگن. اولارنی «فرقه‌سزلار» دیب آناولارینگ سببی شودر، که ساویت روسیه‌سنده قومونست فرقه- سندان باشقا هیچ بر فرقه‌غا اذن بیرلمه‌یدر. ساویت روسیه‌سنده گی ایشچی غره‌و (زاباستوفقا) حقدان محرومدیر؛ او، یلگیلی بر زاوود وه یا فابریقا

(* بو بیرده شونی قید ائمه‌ک لازمدر، که انقلابی مارکسیستلارچا وه عمومیتله سوسیالیستلارچا «سوسیالیزم» مفهومده اساس، بین‌المللیکدر. یعنی ملیت غایه‌سینی انکار ائمه‌ک، دولت قورودا ایگ باش اساس اولاراق هر بر ملی نهرسه‌نی ایشچی صنفینگ (پروله‌تاریاتنگ) منافعینه تابع توماقدر. مه‌نه بو سببدهن هیته‌لرچیلهرنی، اولارنگ فرقه اسملهری بولغان «ناسیونال- سوسیالیست» ترکیبده «سوسیالیست» سوزی بار دیب عمومیتله سوسیالیستلار بیلنه یاقینلاشترماق وه حتی آز قالا قاریشترماقنی یا کلیش دیب بیلمه‌ک کیرمک.

غا، باغلانغان وه اوز ایسته‌گی ایله بر زاووددان باشقا بریسه اوتمه‌ککه حقی یوقدر.

ساویت روسیه‌سنده حکومت عموم ایشچی صنفی قولندا ایمه‌س، یالغز بولشه‌ویک فرقه‌سنددر. ساویت حاکمیتی پروله‌تاریات دیکتاتوراسی ایمه‌س، یالغز پروله‌تاریات آراسندا اهمیتسز بر آرزچیلق تشکیل ایتکه‌ن بولشه‌ویک فرقه‌سی دیکتاتوراسیدر.

کره‌ستیان (دهقان) لارنگ حاکمیتده قاتناشیغی حقدان سویله‌ب اوتوروش ده آرتقچادر. ساویت اساسی قانونلاری بوینچا اداره قورولوشندا بر ایشچینگ (طبیعی، قومونست ایشچینگ) ناووشی (رأیی) 25 دهقاننگ ناووشیغا برابردر (ساویت عملیاتی بونی هر آدیما تأید ائمه‌کده‌در).

4 — ملی مسئله. ملی مسئله ساویت روسیه‌سیده، بولشه‌ویک دیکتا-

توراسینگ 17 نچی ییلی عرفه‌سنده قانداغی وضعیتده‌در؟ ساویت حکو- متینگ ملتله‌رنگ روسیه‌دهن سربستچه آیریلیب چیقا، یلو وه اوز باشیغا ملی مستقل دولت قورو حقی توغروسنداغی وعده‌لهری نیمه بولدی؟ روسیه‌نگ اوز چینگه‌ره‌لهری ایچنده گی ووطنداش محاربه‌لهری بیتهر- بیتمه‌س بولشه‌ویکلهر (1921 نچی ییلدا 10 نچی فرقه قورولتایندا) ملی مسئله حقدانغی پروگراملارینی توبندهن اوز گهرتدیله‌ر. ستالین، او زمانغی تیشقی ایشلهر قومیساری بولغان چیچهریننی «حقیقتده بوش بر سوز که ئه‌یله‌نیب کیتکه‌ن ملی مقدرات تعیینی حقدان کوب سویله‌یدر» دیب کاپیگان ایدی... بو «بوش سوز» که دقت ایتکیز. بولشه‌ویک پروگرامندا وقیله شرفلی بر اورون توتقان بو «بوش سوز» بیریکه ساویت حکومتی نیمه قویدی؟ ستالین دیدر، که او «بوش سوز»، «ملتله‌رنگ دولت شکلنده آیریلو حقداری» توغروسندا داها، واضح وه داها آیدین بر شکلده یلگیله نگن شعار ایله ده گیشتریلدی. «لکن عینی ستالیننگ ایضاح ایتووینه کوره بو شعار یالغز آوروپا مستملکه‌لهری ایچین تطبیق ایتله بیلیر. ساویت

بولالماس ايدى. چونكى ساويت حاكىمىتى نەزەندە اوز باشىغا مىلى مەسئەلە نەك مەسئەلە بىر قىمىتى يوقدەر. بولشەۋىكلەر مىلى مەسئەلە نى عموم ايشچى مەسئەلە-سىنىك مەنفعەت وە مەقسەدلارغا تابە بىر قىسمى دىب سانايدىرلار. بولشەۋىك نەزەرىيەسە كورە بوتون بىر يوزىندە كى مەملىكلەر ايشچىلەر سىنىك مەنفعەت وە مەقسەدلارنى عمومىدەر وە ايرىم مەملىكەتدە ايشچىلەر سىنىك مەنفعەت وە مەقسەدلارنى اوز مىلى جەمئىيەتنىك باشقا سەنفلار سىنىك مەنفعەت وە مەقسەدلارغا بوتونلاى خەدەر. (*)

ساويت حاكىمىتىنىك 17 نچى يىلى عەرفەسەندە مىلى مەسئەلە ساويت رە-سىيەسى چىگەرەسى اىچىندە ھەمان بورونغوداغىدەك تورادەر. خەتتى بولشەۋىكلەر تامانىدان مىلى اولكەلەردە — توركىستاندا، قافقاسىدا وە باشقا-لاردا — ياراتىلغان «مىلى-قومونىست» لار اىچىندە بىر كوپلەرى موسقو-غا قارشى دائىمى مەجدالەدەدرلەر وە مەملىكەتلىك دولت شەكلدە ايرىلو خەتتى شەئارىنى «بوش سوز» دەن حەقىقەتتە ئەيەلەتمە كەكە تەرىشماقدالار. چونكى اطراف اولكەلەرنىك حاضردا بىر روس مەملىكەسى خالىغا ئەيەلە تەرىلگەن لىگىنى وە توركىستان پاختاسىنىك، قافقاس نەفەتىنىك اوز خەسسى مەملىكە-رىنىك مەنفاعىنە ايمەس، مەركىزى ساويت حاكىمىتى مەنفاعىلارغا خەدەت ايتە ياتقانلىغىنى بو ناسيونال-قومونىستلار اھەم آپ-اچىق آكلاب قالدىلار. بىز بو بىردە ساويت حاكىمىتىنىك 16 يىلى اىچىندە كى «اقتصادى پو-

توقلارنى» ندان بىخت ايتىب اوتورمايمىز. بولشەۋىكلەر زاۋود وە فابرىقلار قوردىلار، ھەر تورلو بۇزاعت ما كىنەلەرى تارقاندىلار؛ بىر قانچا ائىدىگەچە مەلوم بولماغان بايلىق مەنبەلەرنى كەشەف ايتدىلەر؛ بويۇك مەقدار دە تورلو «گىگانىت» لار تاسىس قىلدىلار. بونلارنىك بارچاسى قايتالىست وە ايمەنەر-يالېست مەملىكەتلەرنىك، خەسسىدا آلمانىا، آمرىقا وە ائىنگلەتەرە مەتخەسسالارنى رەبەرلىكى آستىدا قىلنىشىدەر. ائىك يە كى سىستەم فابرىقا وە زاۋودلارنىك

(*) «بىرولە تارىاتنىك وىطنى يوقدەر» دىگەن ائىسكى مارقىبەست شەئارى بوندان

كىلىب چىققان.

حاكىمىتى آستىداغى روسىەنىك اوز مەملىكەلەرىگە كىلگەندە، ستالىننىك سوزلەرىگە كورە، بو «ايرىلو خەتتى، روسىەگە داخلى مەملىكەلەرنىك اوز ارادەلەرى بونىچا، استفادە ايتلەسەندە بوش قالادەر». بو مەملىكەلەرنىك نە زەمان وە نە شەكلدە اوز «ارادە» لەرنى بو مەملىكەلەرنىك ائىدىكلەرنى خەتتە ستالىن ھىچ بىر نەرسە سويلەمەيدەر. فقط، بو نەقەدەن ائىكى يىلى سوگرا، 12 نچى فرەقە قورولتائىندا، يەنە عىنى ستالىن «اطراف اولكەلەر-دە ساويت حاكىمىتىنىك روس حەكومتى اولاراق دوام ايتەچەك» نى اعتراف ايتدى. ستالىن بو اعترافىنى ائىقسا توركىستان توغروسىدا تەكشۈر ايتدى ايدى. باشقا سوز ائىلە ئەيەتكەندە بو «واضح وە داھا ائىدىن بىلگىلەنگەن شەئار» دا «بوش سوز» گە ئەيەلە تەرىلگەن ايدى. 10 نچى قورولتائىدان 7 يىلى اوتكەندەن سوگ، 1928 نچى يىلدا موسقو بولشەۋىكلەرنى بىرولە تارىيات دىكتاتوراسىنىك، توركىستاندا مىلى بىرولە تارىياتسىز ايشلەمە كەدە ائىكەنلىگىنى اعتراف ايتدىلەر. (شورالار اتفاقى مەركىزى اجرائە قومىتەسىنىك 1928 نچى يىلى دىكابر ائىنداغى سەنوغرافىك مەلوماتنە باقىلسىن.) بوندان يالغىز 4 آي غە اول توركىستان قومونىستلارنى (سەد وقاص اوغلو جاناب-دار، قورامىس اوغلو آزوخان وە باشقالارنى) موسقو مامورى غولوشچە-كىننىك توركىستاننى مەحو ايتوچى دوشمانلىق خەتتەلەرنى كورەيەلە تو-روب اوگا قارشى «جسارنەلەرى بىتمەگەنلىگىدەن» بىرولەست قىلماغانلىقلار-رىنى وە بو قوزقولارنىك اوزلەرنىك (توركىستان قومونىستلارنىك) اوز وىطنىدا استفادە ايتە يەلەجەكلەرنى مىلى بىرولە تارىياتنىك يوقلغىندان كىلىب چىققانلىغىنى اعتراف ايتدىلەر. «توركىستانداغى ساويت حاكىمىتىنىك بىر روس حاكىمىتى اولاراق دوام ايتەمە كەدە» ائىكەنلىگىنى بوندان داھا ائىدىن كورسەتوچى دىللىل لازىمى؟ مەملىكەلەرنىك دولت شەكلدە روسىەدەن ايرىلماق خەتتى توغروسىداغى بولشەۋىك شەئارىدا ائىدى، 16 يىللىق پىرو-لە تارىيات دىكتاتوراسى سوگىدا، عىنلە «مەملىكەلەرنىك مەقدراتىنى تەئىن» شەئ-رى كىبى «بوش بىر سوز» دەن عەبارت بولوب قالىب توروبدەر.

ساويت حاكىمىتى دورندە باشقا تورلو بولا آلورمى ايدى؟ — يوق؛

بولغينه قاراماسدان ساويت تبعه لهری لازم بولغان درجه ده کينه آلمای
 ياتورلار. مملکت تيله نچيلک قيلماقدا. اهالی آچلقدان اولمه کده. ساويت-
 لارنگ اوز آقچالاری هيچ بر قيمتگه ايگه ايمهس. اهالينگ ييمه کده وه
 کييم جهتيدهن ايگ ضروری احتياجلارینی اوده يه ييلمه ک اقتدارنده بولما-
 غان بو «گيگانت» لار، اقتصادي باقیمدان، قانداي قيمتگه ايگه درلهر؟
 ساويت روسيه نگ 16 بيل اونکه ندهن سوگوو ايچکی وضعيتينگ
 عمومی کورونوشی مه نه شوندايدر.

5 — ساويت جا کميټينگ تيشقی سياستی

ساويت روسيه نگ يوقاريدا تصوير ايتديگيمز ايچکی وضعيتی اونک
 تيشقی سياستنه ده تاثير ايمه ی قائلما دی. بولشه ويک ديکتاتوراسينگ 16
 نچی بيلي سوگينه توغرو، آوروپادا انقلاب ايچين سوک درجه اوکغاييز
 بر وضعیت حاصل بولمشدر. موسقوف رسمی مجموعه سی «انقلاب وه
 ملتله ر» (4 نچی ساندا): «قومينته رن، ايگ مهم وه بويوک قايتنايست
 مملکتله رده حاضرچالق توغرودان توغرو بر انقلاب وضعيتی وه احوال
 روحيه سی يوق ايگه نلگيني کورسه تدی» ديب يازادر. نيچين بو مملکتله رده
 «توغرودان توغرو بر انقلاب وضعيتی وه احوال روحيه سی يوقدر»، بو
 آيريم بر مسئله در وه بز بو يرده اوگا تيگمه يمز. فقط، ايچکی تهلكه لهر-
 نگ آرتا باريشندان وه آوروپادا «انقلاب احوال روحيه سی» يوقلغندان دا
 ساويت تيشقی سياستينگ منظره سی حاصل بولادر. بولشه ويکلهر خط
 حرکتله رینی برده ن اوزگه رتمه کده درلهر. ساويت ديپلوماسیسی اوز قور-
 سینی (بولینی، باغيتینی) اينديگه چه اوزينگ ايگ يامان دوشماني ديب
 ساناديني دولتله ر ايله ياقينلاشماق اوزره ده گيشترمه کده در. له نين، «مارق-
 سيزم نظريه سی بر دوغما (قطعی عقیده) ايمهس، وضعيتگه کوره قوللاينلا
 بيله جهک بر دستورالعمل» ديب يازغان وه بوندان تيجه او لاراق شو فکری
 اورتاغا چيقارمشدی: ساويت حکومتی روسيه ده «دوينا انقلابينگ ارکان
 حربي» بولغان بولشه ويک ديکتاتوراسینی ساقلاب قالماق اوچون ههر
 قانداي گذشته رگه ده کيتمه ليدر. بو «جهان انقلابينگ ارکان حربي» نی

قايسى بهاغه بولسا بولسون ساقلاب قالماق اوچون له نين، آلمان قوممو-
 نيستلاريغا، اوزله رینی هيچ بر وقت «وه رسای صلح معاهده نامه سینی البته
 وه تيزدهن رد ايمه ک وظيفه سی ايله قطعی باغلاماسلق» نی توصيه ايتکه ن
 ایدی. همده او (له نين) اوزينگ مشهور «قومونيزمدا سوللق بالا خاستا-
 لعی» ديگه ن، وه سوزنگ تام معناسيله «بولشه ويک خط حرکتينگ
 عقائدی» بولوب کيتکه ن رساله سنده: «وه رسای معاهده سينگ تيزدهن يوقا-
 تيليشی امکاني يالغز آلمانلارنگ ايمهس، عینی زماندا ساويت انقلابينگ
 بين الحلق موفقيتلا ريغا باغليدر.» ديب يازغان ایدی. مه نه بو سبيده ن،
 آلمانلادا، دونيانگ (طبيعی، ساويت روسيه خارجنده) ايگ قوتلی فرقه سی
 سانالغان آلمان قومونوست فرقه سینی يوق قیلغان وه آلمانيا ايچنده قوممو-
 نيزمغا، قارشى رحمسز محاربه اعلان ايتکه ن ناسيونال-سوسياليزم غلبه قیلدینی
 زمان ساويت حکومتی درحال، وه رسای معاهده نامه سينگ اوزگه رتيليشيگه
 قارشى ايگه نلگيني بيلدیردی وه بو حرکتی ايله له هستان هم فرانسه پهلن
 ياقينلاشو اوچون اوزيگه يول آچدی. کيچيک آتاتتا، یعنی چه خوشلو-
 واقيا، يوگوسلاويا وه رومانيا دولتله ريله ده ياقينلاشو احتمالی کورونه کده در.
 ساويت خارجى سياستينگ اقورسینی بيلمه ک اوچون برده عمومی
 جهان وضعيتینی ده نظرده توتماق لازمدر. اگر حاضر دا توغرودان توغرو
 بر انقلاب احوال روحيه سی يوق ايسه ده، ايکنچی ياقدان جهانده تينچلک،
 سلامتک ده يوقدر. آوروپادا، آمريقادا، آسیادا بجرانلار پنجه سنده در.
 آينقسا، محاربه قورقوسندان کوب سويلمه کده وه يازماقدا درلار. فرانسه،
 له هستان وه کيچيک آتاتتا دولتله رى اوزله رى ايچين، هيتله رچيله ر حکو-
 مت باشيغا کيلگونچه گه قادار ساويت حکومتينگ ايگ ياخشى مناسباتدا
 بولونديغی آلمانيا ايله ههر قانداي بر آکلاشما وچيلق احتماليغا قارشى براميت
 يولینی تاپماققا چاليشماقدا لار. حتی بر آراتق آلمانيا ايله ساويت روسيه
 آراسندا حربی اتفاق باغلانغانغی دا تخمين ايتلگه ن ایدی. مه نه بو سبيده ن
 ساويت حکومتينگ بو دولتله ر طرفيغا اوزا تيلغان قولی هوادا بوش
 آسيلب قالمادی.

دىكىلەرى چىقمايدىر. يوق. ساۋىت حكومتى يەنە ايسكىچە «بين الملل پرو- له تاريات وطنى» بولوب قالا پيره در وه، «بوتون دونياداغى ئەمە كچى كتله لهرنى وه مظلوم خقلارنى، ايمپرياليزم آغالغىنى، قاپىتاليست وه ملكدارلار حاكىمىتىنى قوراللى قوزغاليشلار، ايجكى اوروشلار وه «ملى قورتولوش» محاربه لهرى يولى ايله يىقىتماق اوچون سوگنو وه قطعى كو- ره شكه سوق ايتشگه حاضر لاندرد» (ره وويوسىوتنى ووستوق) نىك 1933 نچى يىلغى 2 نچى سانغا باقىلسين). فقط بوگون بولشه ويكلەر بو ايمپەر- يالىستلەر حضورنده يالتاقلانماق وه بو قاپىتاليستلاردان آچقا سوراماق مجبوريتنده درلەر.

بولشه ويك ايدە ئولوزىسى (مفكوره سى) باقىم نقطه سندان بو يوتوق- لارنى اصلا ساۋىت حاكىتى نىك «موقفىتى» دىب آتاب بولمايدر.

چونماي رىئاللىق

تور كلك سه سى

توبه نده اوزىچە كىرىپ اوتوردىغىمىز مقاله لهر تورك محرره رينده ن والا باسقارمادان: نورالدين بىك طرفندان يازىلىپ «هرگون» آتلى استانبول غازىتاسىنىك 27 وه 28 نچى اوقتور نىسخه لارنىدا باسىلىپ چىقىمىشدر. والا نورالدين بىك مقاله سىنىك اهمىتى آينقسا «ياش توركستان» بىتلهر رينده تىنماسدان آلتا سوروب، ياقلاپ كىلدىگىز «تورك برلىكى» يولمىز ايجىن پك مهم در. والا نورالدين بىك مسئله نى حقيقتادا توغرو قويمىشدر. بوتون دنيا دا اوزىنى يگانه «صلحچى ور»، ملتله دوستلغى طرفدارى وه مىلى حرث ياراتوچى كورسه تىب، تاننىماققا اورونوب يورگان ساۋىت حكومتى توركىگه توپ، توفىك طبارله رهديه ايتوييله برابر شو توركىه ايله اوز قول آستىداغى تورك اولكه لهرى آراسىندا، مىلى حرث مناسبتى باغلاشترماق ايجىن امكان بىرسه ايدى، بالخاصه معلم لهرگه محتاج توركستان توركىه دهن معلملر كىترىتسه ايدى، تورك ملتىنه قارشى حس ايتدىكى دوستلغىنىك «آلدى-آرتى تازە» وه هر تورلو «حرام فكر» دهن آزاد ايكه نلىگىنى اثبات ايتكەن بولور ايدى. توركىه حكومتى تورك ياشلارنى ساۋىت روسىه سىگه «استاز» كورمه ك ايجىن يوبارب توردىغى زمان، نه ايجىن سايت حكومتى توركستان ياشلارنى توركىه ك معلمك درسى آلتاق ايجىن يوللامايدر. والا نورالدين بىك مقاله سنده قوبولغان مسئله گه «ياش توركستان» نىك كىله جەك سانندا قايتب اورالماقچىمىز.

ساۋىت حكومتىنىك آمريكا تامانيدان تانيلووى مسئله سى ده نوبته تورادر. لاکن بو پيره سىنى ساۋىت حكومتىنىك «موقفىتلهرى» خارچىدا آقتارمايدر. آمريكا، مانجوكونى كوچه تىرىش يولى وه اوزىنىك ايجكى مانغوليا سياستى ايله ساۋىت روسىه ايجىن بويوك قورقولار توغدورا ياتقان ياپونيا ايله مصادمه گه كىرىشىپ قالدان خوف قىلادر. بو صورتله، ساۋىت حاكىمىتى ايله ايمپريالىست آمريكانىك تىشىكى سياست جهته ده كى منفعتلهرى ياپونىغا قارشى اوز آرا ياقىنلاشولارنى طلب قىلادر. ساۋىت-آمريكا ياقىنلا- شماسىنىك يكانه سىبى مه نه بو ايكه نلىگنده بوتون آروپا غازىتالارى متفق وه مصردرلار. بو خصوصدا ساۋىت تىشىكى ايشلەر قومىسارى لىتونوف ده بالذات آچىقچاسنا سويله مىشدر.

كورهمز، كه ساۋىت تىشىكى سياستىنىك موقفىتلهرى اوچ نهرسه گه اساسلانغان: بوتون دونيادا ايكى قوتلى بولغان آلمان قومونىست فرقه سىنى يوق قىلغان ناسيونال-سوسىاليزم غلبه قىلدىغى زمان ساۋىت روسىه نىك اوز ايجىن كى، اونى هرر قانداى بر تىشىكى مصادمه دهن قورقوتا تورغان ايجىكى تهلكه لهرنىك يوز بىرىشى؛ آروپادا وه آمريقادا انقلابى احوال روچىه نىك يوقلغى، كه ساۋىت حكومتىنى انقلاب پاتلاش پروژە سىنى موقتاً بر چىتكه قويوب توروشغا مجبور ايتب توروبدر. نهايت، جهان بحرانى وه ساۋىت مطبوعاتىنىك هه لىگه چه ساۋىت اتقايقا قارشى برلكده اوروش حاضر لاماقله عىبله مه كده اولدىغى قاپىتاليست دولتلهر آراسىنداغى متقابل اعتماد سزلق.

بوندان 16 يىل بورون، بولشه ويكلەر حكومت باشىغا كىلىپ «سراپ- لارغا قارشى اوروش، قوبله لهرگه صلح» اعلان ايتمىشلەر ايدى. بو سيا- ستىك نىجه لهرى ايندى ميداندار: روسىه ايجىن ساۋىت حكومتى قوبله- لهر ايله، يعنى بوتون ئەمە كچى (زخمتكش) خلق ايله محاربه حالندادر؛ خارچدا ايسه او، ساۋىت حكومتى، بورژوا-قاپىتاليست دولتلهر سراپىدا خير وه همت آقتارماق مجبوريتنده قالمىشدر.

لكن بوندان بولشه ويكلهرنىك اوز روح، وجدانلارنى اوزگه رت-

روس ساویت معارف قومیساری بونوف یولداشا آچیق مکتوب

محترم مسافر لاریمزا!

بهن، سزك مکتبله ریگزده تحصیل گوردم؛ سزله ردهن خایلی شیئلهر اوگره ندیم وه مملکتگزه قارشی پهك فضلہ بر دوستلق دیوارم. دونده والی محی الدین بیگک «بهرا پالاس» ده گی اوگله یمه گی ضیافتنده، سفیر سوریس جنابلاری واسطه سیله ذات عالیگزه تقدیم ایدیلدم. فقط، آیاق اوزهری، آشایکی چتین مسئله حقدان سزگله گوروشمهك قابل ده گیلدی. اونگ ایچین یازاراق سوربورم.

ساویت حدودلاری داخنده آذری، قرغز، ئوزبهك الخ... اسمله ريله یاشایان پهك چوق تور کلهر موجود بولوندیغی، بونلارنگ یکونی، حتی تور کیهده کی تور کله ردهن داها فضلہ اولدوغی، هه کسگ معلومیدر. ساویت توپراقلارندا پهك چوق سیاحتلار یاپدم وه بو تور کلهرنگ طبقی بزم کی قونوشدقلارینی، اونلارله تام معناسیله بر ملت تشکیل ایتدیگیمیزی گوردم.

گرچه، قونوشمالار آراسندا بر آز فرق وار. لاکن بو فرق، دیاله کت، یعنی لهجه فرقندان عبارتدر. بر استانبوللو ایله بر اوره نورغلو-نگ، بر بورسلی ایله بر باکولینگ لهجه سی آراسنداغی فرق، بر قسطمونولو ایله بر وانلی نگ، بر ارضروم کویلو سی ایله بر چوقوراو-والی نگ لهجه لهری آراسنداغی فرقدان داها بویوک ده گیلدر.

ایسکیدهن، چار آداره سی زمانندا، (استانبولا قادار تشریف ایتمیش-که ن باب عالی کتابچیلارندان تدقیق بوپورا بیلر سیگیز). بورادا باسیلان کتاب وه غازیتلاردان بویوک بر قسمی سزیگ مملکتگزه سوق ایدیلردی. بزده اورادا کی ملتداشلاریمزك باسدیقلاری اثرلهری آلیر او قوردق. حتی ایچلر ندهن بعضیلارینی کندی مخلصتمزدهن سایاردق. حالبوکه اون کسور سنه در، بهنجه شمدی آرتق هیچده وارد اولمیان وه بوندان سوگرا سزچهده وارد اولماماسی ایجاب ایدهن سیاسی ملاحظه لار سائقه سیله،

ملتمزك ایکی آیری آیری مملکت داخنده کی قسمی آراسندا موجود نشریات ارتباطی کیسیلمشدر.

اورادا کی تور کلهرله بورادا کی تور کلهر آراسینه بر سدچین قونولشدر.

تورکیه مزه گهله گز شرفینه آتقارادا آگلاشاراق بو سدچینی

بیقماگزی ایستیورزا! بو، بر...

ایکنچسی ده:

یا گلش بر آلفابه (الفبا) سیستمی سییله، تورک دیلی، بر داها تعمیر ایدیلمه مهك اوزره، پارچالانیور.

عرب حرفلهریله باسیلان اثرلهری، ایسکیدهن آدریاتیق ایله چین آراسندا کی بوتون تور کلهر آگلیا، بیلرلهردی.

حالبوکه، سز، ساویت تور کلهرینگ بزیمکیندهن چوق باشقا بر په گی آلفابه قبول ایتدیکلهرینی بیلورسیگیز. ایش، بونگلهده قالمیور. کوچوک کوچوک تفاوتلهرله تور کچه قونوشان تورک قوللارینگ هه برینه آیری بر آلفابه قبول ایتدیردیگیز. (وه یا قبول ایتمه لهری کندی کندیلکندهن حاصل اولدی).

بویله لکله، تورک یازسی بابل قله سنه دوندی. برینگ یازدیغینی اوته کی آگلیامیور.

مملکتیمیزی زیارتگیز مناسبتیله، آتقارادا، شو خصوصادا مطابق قالماگزی ایستیورزا:

بویوک بر تورک آلفابه سی قورولتایی عقد ایدهرهك بو صوگ بش اون

یل ظرفندا پارچالانان تورک یازسینه تمامیتینی، مصونیتینی اعاده ایتمهك...

اگر بونی یاپارساگیز، اگر بو خصوصدا بزیم رهبرلهرله آگلاشا بیلر سه گز، امین اولوگز، بوتون سیاسی حیاتگزك ایگ پارلاق موفقیتینی تأمین ایده جه کسگیز. والا نورالدین

كە شىمدى ھەر تۈرك شەبەسىنىڭ يەڭگى بىر يازىسى حصولە گەلمىشىدۇر. بىرلەشتۈرۈلمە گە دوغرو دە گىل، داغپىلماغا دوغرو آدىملار آتلىيور! ووراشىلوڧك تۈپنە، توفە گىنە، طئارەسنە چوق تىشكرلەر ايدەرز. فكىرىمىز جە، بوئوفدا، كندى ساحەسندا توركلەرە قارشى عىنى دوستلق اعتمادىنى، ياردىمىنى كۈستەرەلى، تورك عالمىنىڭ بوزولان معنوى وحدت وە مواصلەسىنى تامين ايتمەلىدۇر. بو، توپدان، توفە گدەن، طيارەدەن داھا مەھمدر. چوق، چوق داھا مەھمدر. وا. نو.

* * *

تور كىستاندا «تېل سىياسىتى»

III.

اوتكەن ايكى مقاله دە اوزبېكىستاندا يوروتولماقدا بولغان تېل سىياسەت سندنەن بىت ايتىش ايدىك. ايمدى قىسقاغنا بولسادا بو مسئله اطرافندا تور كىستاندا بولوب كىچمە كدە بولغان حادثەلەر وە او بىردە گى آقىملار ايله او قوچىلار يىمىزنى تانشتىب كىچمە كچى بولامىز. ساويت حكومتى تور كىستاندا تېل مسئلهسى اطرافندا بورى اوغلى كوموش على (*) وە يولداشلار يىنىڭ باشچىلىغى آستندا يوروغان مىلى تېل آقىمى ايله اوزون يىللار كۈرەشمەك مجبور يىتدە قالدى. نىھایت كوموش على وە باشقا باشچىلارنى قاماققا آلو ايله قوتولغانلىغىنى اويلاپ تورار كەن بو آقىمىڭ مەملىكتىڭ ھەر ئىرفىدا منورلەر آراسىدا كوك آتوب اوراب بارا ياتقاندا شاھد بولوب اوتورادۇر.

بورى اوغلى نىڭ باشچىلىغى آستىدا بولغان بو مىلى تېلچىلىك آقىمىنى ساويت حكومتى ملتچىلىك، تور كىچىلىك، پان تور كىستلىك ايله عىبلەيدۇر. بو

(*) بورى اوغلى كوموش على، خوجان اوغلى سلطان بىك ايله بىرلىككە 1917 نىچى يىلى، انقلابدان سوڭ تاشكەنددە باش محررىز مصطفى بىكنىڭ سىياسى رەھبەرلىگى آستىدا چىقىپ تورغان «براك تۈۋى» غازىتاسىغا كۈب ياقىندىن قاتناشقان بىر ذاتدۇر.

«كىم او قور، كىم دىگەلەر؟...»

موسىيو بوئوف، يولداشى موسىيو ووراشىلوڧدان اۇرنەك آلسىن! ناظرلارنىڭ شەخسىي دوشونىچەلەرى، البتە كە اۇدارە ايتدىكىلەرى رەسمىي تىشكىللەرنىڭ كىدىشەتلى اوزەرىندە عامل اولور. شايدە مسافىرىمىز بولونان ساويت جەرىيە قومىسارى ووراشىلوڧ جناب. لارى، بىزلەرى شەخساً چوق سەومەمىش اولسايدى ھەم بو ھىتىك باشندا كندى گەلەجە گنە باشقاسىنى يوللاماق امكانىنى بولوردى ھەم دە ساويتلارنىڭ بىزلەرە توپ، توفەڭ، طيارە وىرمەسنە مانع اولوردى. دوشونىڭ: بىر دولتىڭ، قومشوسى بولونان بىر دولتە توپ، توفەڭ، حرب طيارەسى وىرمەسى نە دىمە كدر؟

بو، سوڭ درجە اعتماد، سوڭ درجە ساغلام بىر دوستلق امنىيەتدە دلالت ايتمەزمى؟... دىمەك، كە روسلار، بىزدەن — بەك حقىلى اولاراق — مەمئىلەر... كندىلەرىنە آنجاق ياردىمىمىز ادوقونا بىلەجە گىنە قانغ اوليور. لار... وە بو قىتەتنىڭ سارسىلمادان افادەسنە ووراشىلوڧ يولداش عامل اوليور.

بەك اىي شىمدى سورارز: ساويت قومشومىز بىزە اعتمادىنى توپ، توفەڭ، طيارە كىبى مادى جەھتەلدە اىزار ايتدىگى وە مناسىتپىمىز بو ساحە. لاردا قوتلىدىردىگى حالدا، معنوى اطرفىدا نىچىن عىنى شىء ياپىلمىور؟ دون دە، بىر مقاله مزدە آڭلايدىغى كىبى، ساويت توركلەرىلە بىزىم آرازمىدا يەڭگى رەزىمىلەرىمىز اتناسىدا قوتلى معنوى رابطە لار آسسىن ايدىلمەك شويە دورسون، بالعكس، أسكى معنوى رابطە لاردا كۈكندەن بالتا. لانماق صورتىلە قىرلىمىشىدۇر:

1 — چار روسىيەسى، تور كىيە نىشرياتىنىڭ، غازىتالار يىنىڭ، كىتاب. لار يىنىڭ كندى توپراقلارنى، گىرمەسىنە او قونماسنا مەساعدە ايدەردى. شىمە. دى بوڭا امكان بولامىور. عىنى ملتىڭ ايكى قولى آراسىدا براوچوروم آچىلمىشىدۇر.

2 — أسكىدەن عىنى يازى يى بوتون توركلەر او قورلاردى. خالىبو

تیل آقیمی په گي ادبی تیل اوچون اساس اولاراق ایسکی تورکمن ادبیاتی تیلینی آلادر. په گي ادبی تیلینی عموم تورک تیلی اساسی بولغان «اورال-آلتای» تیل غروپینگ عمومی وصفله ری، قانونلارینا اویغون بر شکلده انکشاف ایتدیریب تیلینی مه نه شو قایناقدان بایش کیره کلگی قاراشینی آغا سورا در. ساویت تیلچیلگی طرفندان آغا سورولگن تیلینی ایسه «بالقاولار تیلی» دیب آتارلار ایمش.

بو ملی تیل آقیمی قاراشلارینی بوتونلای رد ایتوچی ساویت تیلچی-لمگی ایسه په گي تورکمن پروله تار ادبی تیلینی ساویت حکومتی ایتنه-ناسیونال تیل سیاستینگ کورسه تکه ن اساسلاری اوستنده توزوب اوسدوروش کیره کلگینی آغا سورهدر. حتی او تورکمن خلقینگ ساویت دورینه قادار بر ادبی تیلی، بر ادبیاتی بولووینی دا قبول ایتمه کچی ایمهس. او، ساویتلاردان اول تورکمن ادبی تیلی بارلغندان بحث ایتونی «اسارتده ن قوتقاریلغان» خلقلارغا ساویت حکومتی طرفندان ادبی تیل بیرلگه نئی انکار ایتو کچی «گناه کبیر» بولغانلیغنی سویله یدر. او بوندای توشونولهرنی ساویت حکومتینه قارشی بر ناکورلک دیب کورسه نه در...

تورکمنستان معارف قومیسارلنی مجموعه سنده چیققان تورکمن په داغوزی آقاده میسی مدرسه لرنده ن دریا اوغلی خدیر دیگن کشینگ مقاله سی بو مسئله نی بر آزدا قیزدیریب یوبارغان. بو مقاله ننگ اوزی قو-لیمزغا کیلمه گن بولسادا تورکمنستان ساویت مطبوعاتینگ آچدیغی مناقشه لهر بزگه اونگ آغا سوردیگی فکرلهر حقدنه بر تصور ایدینه ک امکانی بیرمه کده در.

اولا مقاله ننگ «ایسکی تورکمن ادبی تیلی» دیگن سرلوحه سی اوزی کوب گنه نهرسه لهر سویله مه کده در. «تورکمنسکایا ایسکرا» غازیتا-سینگ (30.5.33) افاده سنچه بو مقاله ملی تیل مسئله سندن باشقا بر تاقم ملی تاریخی، فلسفی نظریه لهرده اورتاغا قویماقدا ایمش. مقاله (تیل مسئله سنه دائر قسمنده) انقلابغاچا تورکمن ادبی تیلی بارمی ایدی؟

دیگن سؤال ایله باشلایدنر. مقاله ایگه سینگ بو سؤالغا جواب بیرمه سندن اول بر ملی ادبی تیل دیگه نده نیمه آکلاش کیره کلگی وه اونگ عملگه کیلووی اوچون لازم بولغان عامللار حقدنه بیریب اونکهن ایضاحتی بزم اوچون شایان دقتدر.

«بر خلقنگ ملی ادبی تیلگه ایگه بولووی اوچون اونگ اقتصاد-دی، سیاسی بر برلک توزووی کیره ک. او خلقنگ اوز دولتی دائره سنده اقتصاداً بر برلک حالندا بولووی، دولتنگ قانون ایشله ری ده اونگ اوزی طرفندان توزولوب پیشیلووی کیره ک. بوتون آپارات بر تیلده یوروتولمالی. دولت سیاستی، اقتصادیات، صنعت، ادبیات، ته خیک، طب وه باشقا ئه له مه تله ر برله شیب او ملتنگ ادبی تیلینی وجودغا چیقارادر لار.» دیدیکده ن سوک باشداغی «انقلابغاچا تورکمن ادبی تیلی بارمی ایدی؟» دیگن سؤالغا، قایتب، بوگا او طبیعتیله انقلابغاچا تورکمن ادبی تیلی بار ایدی دیب جواب بیرهدر. چونکه عکس تقدیرده اونگ ده غرضکار ساویت تیل سیاستچیلهری-نیرنگبازلاری کیبی عصرلهرده ن به ری یوزله رچه شاعر، ادیب یازوچیلار یتشترگن بر تیلنگ بارلیغینی انکار ایتمه سی لازم کیلهر ایدی، که بونی انصافینی ساتماغان هیچ بر انسان قبول ایته آلماس. او ایسکی ادبی تیلنگ قطعی شکلینی چیقاریب قویوش اوچون XIX-XVIII عصر-لهرنگ شاعر، ادیبلهری اثرلهرینی تیکشیریش کیره کلگینی آغا سوروب، تورکمن یاشلغینگ ههر نهرسه دن زیاده بو اسکی تورکمن ادبی تیلی اساسی اوستنده اصرار قیلدشی کیره کلگینی چیقارادر.

ساویت مکتبنده درس بیریب، ساویت حکومتی ایگه گینی ییب تورغان بو قیزیل مدرسنگ ساویت حکومتنه قارشی ناکورلک دیمه ک بولغان نظریه سندن فغانی کواککه چیققان ساویت مطبوعاتی ممثلله ری «تورکمنستان علمی تیکشیرو اینستیتونی» رئیسنه مراجعتله بو حقدنه اونگ رأینی سورا یدر لار. او کیشی ده «مخدوم قولی» اساسلی صورته تیکشیر-ریلیب، بر قناعت حاصل بولماغونچا بو حقدنه قطعی بر نهرسه سویله ب

لەرىنى ياغدىرماقدا. فقط دريا اوغلى دا اوز يولندا يوروب بارادر.
 مىلى تىلچىلىك آقىملارينا قارشى بو قادار شدت كورسه تەكن ساويت
 حكومتى يەگى تور كەمن پرولەتار ادبى تىلىنى دە «بويوك رهبر» ستالين نك
 كورسە تىدىگى بين المللى پرولەتار ادبى تىلنە ايرىشترو يولندا آلب بارماقچى.
 اونگچون ايلك سىرادا تور كەمن اور فوگرافىسىنى، غرامەرىنى وە آتامالا-
 رىنى توزوشدە ساويت تىل سىاستى ايزلەرىنى محكم توتماقچى بولادر.
 بو يولدا اوزىنگ موفىقتىنى تامين اوچون بوتون تىلچىلەرىنە هېچ بر صورتلە
 ملتچى عنصرلارنگ تائىرىنى ياناشترماسلقلارنى توصيه ايتەدر.
 پەنەن تورسون

* * *

تور ك غازىتاچىلىغى (*)

XV.

تور كستاندا 1915 نچى يىلدا چىقارىلغان تور كچە غازىتالارنگ برى
 دە كوندەلك اولاراق سمرقندە چىقمش «تلگرام خبرلى» در. بو
 غازىتا تاشباسمادا 500 دەن آرتقراق باسلىب تارقالاردى. فقط بو ھەم
 او زمانغى غازىتالار كىبى اوزون ياشالماي 30 سانى دنيا يوزىگە چىقىپ
 توختاب قالدى. محررى حسين ابراهيم در.

1916 نچى يىلدا بوتون تور كستاندا يالغز اوچ كچە غازىتا
 چىقمشدر: تاشكندە «شرقى» ايله «آلاش» نى، سمرقندە «آگىنتە
 تلگرافلارى» نامداغى غازىتانى كورەمز.

«آگىنتە تلگرافلارى» نك مؤسسسى وە محررى سىد رضا، على زادە در.
 مىنگ نسخە چىقىپ تارقالغانغى معلوم بولمىشدر. بونك عمرى يەك قىسقا.
 يالغز 16 سانى دنيا يوزىنى كورمىشدر.

«آلاش» 1916 نچى يىلنگ نوياىر آيندا چىقىپ، 1917 نچى يىلنگ

(*) «ياش تور كستان» نك 28، 30-35، 37، 40، 42-45 وە 47 نچى سانلارندەن دوام،

بولما، ياچاغى جوايىنى پىرمىشدر. اوز نظرىە لەرىنى تصدىق ايتە تورغان جواب
 آلالمغان ساويت تىل سىاستىچىلەرى «مسئله نك حلى مخدوم قولى غا
 قالدى» دىب باقىرىپ چاقىرادرلار. دولت محمد اوغلى مخدوم قولى
 18 نچى عصر دەگى مشهور تور كەمن شاعرى در. مخدوم قولى نك
 «جنگ نامه» نام اثرى بو كونكى ساويت آقاده مىسى اعضاسندان، وقىلە
 ناپتازە مونارشىست پروفەسور آلكساندر سامويلوويچ طرفندان كوب
 تىكىشىرىلگەن ايدى. سوڭ يىللاردا بولشەويك مطبوعاتدا، آينقسا «پراودا
 ووستوكا» غازىتاسى يىتلەرىندە، سامويلوويچنى «فەئەداليزم، مىلى بور-
 ژوا» فكرىنى تاراتوچى مخدوم قولى پروباغانداچىسى بولدى دىب كوب
 عىلەب يازدىلار. سامويلوويچ بو عىيلاولاردان قورقوب، بوقوب قالماسا
 ايدى — انقلابدان كوب اول تور كەمن ادبى تىلى بولغان دىب چىقار وە
 بوگا دليل اولاراق مخدوم قولىنى دە آتاب اوتەر ايدى.

درىا اوغلىنى تقىد ايتوچى «تور كەمسكاي ايسكرا» محررى
 اونك قاراشندان آينقسا اوچ نقطە اوستندە كوب اصرار ايتەدر. ھەر
 «خلق اوز دولتى ايچندە اقتصادى بر برك تشكيل ايتەلىدر» دىگەن
 نقطەسىنى آلوب بوندان محررنك حقوق تىكىسلىگى (?) اساسندا خلق-
 لارنگ تشرىك مساعى ايشلەرىنى قبول ايتەگەنلىگى؛ بونك دە لەنىن مىلى
 مىلى سىاستى يولنە قارشى بولغانلىغىنى چىقارادر.

بو غايتندە طبعى بر نەرسە در. بو كون لەنىن مىلى سىاستە موافق توشو-
 نوچى، اونك اورناغا چىقاردىغى بو كونكى شرايطدە حقوق تىكىسلىگى
 بارلىغىنى اويلاوچى بر گنە بولسادا انصافلى تور كستانلى تايلارمى ايكەن؟
 مەنە بو قوليمزداغى تىل سىاستى كىچىك گنە بر مثال. شو حقدە حكم
 ايتەر كەن. حقوق تىكىسلىگى دىگەن نەرسە بارمى؟

اونك آغا سوردىگى «حقوقى، قانونى مسئله لەردە او خلقنك
 اوزى طرفندان يىشىلمەلى»، «بوتون آپارات بر تىلدە يوروتولمالى»
 دىگەن نقطە لەردە «تور كەمسكاي ايسكرا» محررىنك هېچ خوشنە كىتمە-
 مش. او بونلاردا لەنىن مىلى سىاستە قارشىلىق كوروب درىا اوغلى غا كفر-

سوڭلاردا توختالغاندر. ھافئاق غازيتا ايدى. مؤسسى كولباي توغوس،
ناشرى مريم توغوس خانمدر.

كولباي توغوس اوغلى «آلاش» يىتلەرنە چار حكومتىنگ 1916
نچى يىلغى (25 يون تارىخلى) تور كستاننگ 19 ايلە 43 ياش آراسنداغى
ايركە كلەرىنى «عسكىرى ايشچىلك» كە سفربر اعلان ايتكەن وە تور-
كستاننگ ھەر تاماندا شىتلى ناراضىلق تۈرەتكەن مشهور بوپروغىنى
ياقلاوچى يازىلار باسقان وە بو صورئەلە اوز يورتىغا خائىلق قىلغان
بر كىشىدر.

اصل مقصد تور كچە غازيتا لار اوستىندە بولسا ھەم بو مقاله دە 1916
نچى يىلى تور كلەرنىڭ تىشى وە قاتناشما لارى ايلە چىقاريليب، تور كستان-
چىلق منفعىتىنى مدافە ايتكەن وە «شككچە روسچە، مندرجە اعتباريلە تور-
كچە» آتاش مەكەن بولغان ايكى مەم روسچە غازيتانى دا ذكر ايتب كىتمەك-
نى لازم تاپامەن. بو روسچە غازيتا لارنىڭ برى «Туркестанский край»
«تور كستانسكى كراي» («تور كستان ولايتى») نامندا بولوب، روس
«خلىقچى سوسىيالىست فرقىسى» نە منسوب اوتكۈر قىلمى دعوى و كىلى شاه
احمد بيك تامانندان ھافئالق اولاراق خوقندە چىقاريلمشدر. ايكىنچىسى دە
«Голос Туркестана» «غولوس تور كستانا» («تور كستان تاوشى»)
نامندا بولوب اندىجاندا چىقاريلمشدر. بو غازيتانىڭ باشندا روس سوسىي-
لىست-رە وولوسيونەرى وادىم چاپكىن تورغاندر. «غولوس تور كستانا» غا
بوندان اولكى مقاله دە («ياش تور كستان» نىڭ 47 نچى ساندا) بحث
ايتلگەن «صدای تور كستان» ايلە «صدای فرغانە» غازيتا لارنىڭ روسچە
دوامى دىمەك ھەم مەكندىر. بو غازيتا تور كستان جىدىدچىلەرنىڭ روس
انقلابچىلارى ايلە برابر ايشلەشكە نلكلەرنىڭ ايلك رسمى شاهدى بولا
آلىر. «غولوس تور كستانا» تور كستاندا تور كستانلىلارنىڭ تام حقوققا ايگە
بولوب، كىلگىندىلەرگە (روسلا رغا) نسبتاً يوقارىدا بولوشلارنى ياقلاپ
يازغان روس تىلندە كى يگانە غازيتادر.

*

ظالم وە غدار چارلق ادارەسىنىڭ يىقىلىشى، 1917 نچى يىلغى فيورال
حادئەسى، وە مطبوعات اوستىندە سانسورنىڭ كۈتەرلىشى تور كستان
جىدىدچىلەرى اوچۈن دە كىلگەن امكان ميدانى آچدى. اولچە ياشىرىن يوللار
ياخود كۈب احتىاطلى وە يا مجازى يازىلار آرقالى خلىقزغا آشىلايىپ
كىلىنگەن يەككى فكلەرنى، فيورال اوزگەرىشىندە سوڭ، تور كستان
جىدىدچىلەرى دە مطبوعات يىتلەرنە آچىقدان آچىق سويلەشكە باشلايدىلار.
تور كستانلى ياش يازىچىلاردان برى 1927 نچى يىلى نىش ايتدىكى بر
أثرندە: «فيورال اوزگەرىشى جىدىدچىلەرنىڭ آشىغىنى آلچى تورغوزدى»
دىمشدر، كە مەنچە بو، كۈب يىرنە وە تور كستانلىلارغا قولايچا آڭلاشيلار-
لق قىلىپ سويلەنىش سوزلەردىر. 1917 نچى يىلغى تور كستان غازيتا لاردا
باسىلغان يازىلار ھەم يوقارىداغىغا اوخشاغان ادعالارنىڭ توغروغىنى
تصدىق ايتەدر.

فيورال اوزگەرىشىندە سوڭ تور كستاندا تور كچە غازيتا لارنىڭ
ساناغى دا بر دە نبرگە كۈتەرلىدى. بر وقتلەر سانسور بلاسى يۈزىندە ن سكو-
كە مجبور ايتلگەن وە قىسىلغان محررلەرگە جوشقونلق كىلدى. يازىلاردا
آچىقلىق، فكلەردە تىلر كۈرۈلە باشلاندى. خلىق بو دورە غازيتا لارنى
تىز سىودى وە تور كستاننىڭ دىپەرلك بوتون سوادلىلارى مطبوعات
مطالەسەنە بىرىلدىلەر.

1917 نچى يىلى فيورال انقلابىنى متعاقب تور كستاندا 18 يەككى
تور كچە غازيتا كۈرەمز، كە بو حال طبعىتيلە تور كستان افقارلاردا يەككى
خوش بر ھوانىڭ أسكە نلگنە علامتدر. بونلارنىڭ 7 سى تاشكندە،
2 سى ناھانگاندا، 2 سى سمرقندە، 2 سى خوقندە، 2 سى سەمەي
(سىمپىلات) دە، برى خان اورداسندا، برى تور كستاننىڭ شىمال غربندە،
اورال نەرى بوپىنداغى اورال (اورالسكى) دە برى دە تور كستاننىڭ شىمال-
لندەغى قىزىل جاردا چىقمشدر. تۈپەندە شو ذكر ايتلگەن يىرلەردە چىققان
غازيتا لاردان قىسقاچا بحث ايتلەجە كدر. تاشكندە چىقاريلغان غازيتا لار

شونىدەدر. بىز فۇتۇمىزنى آرئىدرايلىق، كەمچىلگىمىزنى توگەنە يىلك «
دىگەن سوزلەرنى اوقىمىز. «نجات» ھافئالغى غازىتا ايدى. 7/۱۰ دى دوام
ايتىب اوقتوبر انقلابى چاغندا توختاب قالدى. يىللىغى 5 سوم 50 تىن، آلتى
آيلىغى 3 سوم، اوچ آيلىغى بر سوم 75 تىن ايدى. «نجات» نىگ يىتلەرنى
منور قارى نىگ، محمود خواجه بېھودى، صلاح الدين مفتى زاده، مراد
خواجه افندى، عبدالله قادىرى (جولقونباي)، خالمحمد آخوندى، شاکر
جان رحىمى، شاعر كىمى، مير ملا، مير محسن، رؤف مظفر، خالمحمد
توره قول اوغلى، لذىذ عزيز زاده، عبدالله اولانى، خواجه ميار (شاعر
«تولا») كىيى او زمانغى تور كىستانىگ ياش فكرلى محررلەرنىگ مقاله
ۋە شعرلەرى ايله روسلاردان سوسىيال-دەموقرات نالىفكىن نىگ يازىلا-
رى يىزە گەندىر.

«نجات» دان سوگرا چىققان «توران» نىگ مسؤل محررى اولچە
عبدالله اولانى، سوگرا نظام الدين قارى آندان سوگرا افندىزاده محمد
امين نىك بولغاندىر. ناشرى «ترقىرور توران جمعىتى» ايدى. شىعارى
«ياشاسون خلق جمهورىتى!» در. ھافئادا ايكى تاپقىر چىقمىشدر. دە گەرلى
يازىلار باسمىشدر. فقط احتىياطسىزلىغى يوزىدەن اوزون ياشالمادى. «توران»
زمانىنىگ افراطچى ياشلارندان بولغان تاشكندلى مير محسن دىگەن بر
يىگىتىنىگ او زمانغى مدرسە احوالىنى، مدرسەدە گى درس ۋە درسكلەرنى
تنقىد ايتىب يازغان بر مقاله سىنى نىش ايتىب، تاشكنددە گى «علما جمعىتى»
ايله «شوراي اسلام» اعضالارندان بعضىلارنىگ دىنى-تەسىبىنى قوزغاتوب
يوباردى. مير محسن قاچىب بىكىنگەن بولسادا اونىگ مقاله سىندەن غلبانغا
كىلگەنلەر بر نىچە كون سوگرا اونى توتوب، قوللارنى آرقاسىغا باغلاپ
قاضى خانغا آلوب كىتدىلەر. بو اوگىغىسز وقە «توران» كىيى مەھم بر
غازىتانىگ توختاتىلىشى بىلەن نىجەلەنمىشدر. «توران» نىگ آجاق 20
سانى دونيا يوزىگە چىقا بىلمىشدر.
فىورال انقلابندان سوگرا تاشكنددە چىققان غازىتالارنىگ اوچى-

شونلاردىر: «نجات»، «توران»، «اولوغ توركىستان»، «شوراي
اسلام»، «كىكاش»، «برلك تووى» ۋە «تورك ايلي».

فىورال اوزگەرىشىدەن بر آزغەنە، سوگرا، مارت آندا، قرق ىدى
بىلدانبەرى تاشكنددە چىقىب دوام ايتىب كىلگەن رسمى «توركىستان ولايتى»-
نىگ گزىتى «مشهور تورك-اسلام دوشمانى مىسيونەر آسترا ئوموفنىگ قول-
دان آلىنپ بىزنىگ منور قارىغا تاپشورولدى. منور قارى بو غازىتانىگ
اسمىنى اوزگەرتوب «نجات» نامىلە چىقارا باشلادى. بو غازىتا، منور قارى
نىگ اوز سوزلەرىلە ئەيتسەك «انقلاب دورىدە دوام ايتكەنلىگى اوچون تور-
كىستاننىگ اۇ حر مىسلكلى بر غازىتاسى» در. چارلق دورىدە چىقاريلغان
«ترقى»، «خورشىد»، «شەرت» ۋە «آزىيا» غازىتالارى بىتلەرنە آچىق
سويلەمەك مەكەن بولماغان سوزلەرنى توركىستان جدىدچىلەرى منور
قارى نىگ انقلاب دورىدە گى «نجات» ندە يازا بىلمىشلەردىر. نجاتنىگ سلفى
بولغان آسترا ئوموفنىگ تور كىچە «توركىستان ولايتى نىگ گزىتى» اوزىنىگ
قرق ىدى يىللىق عمرىنىگ بو بىوك قىسمىنى توركىستانداغى تورك اوروغلارى
آراسىغا، نفاق سالماق، آينقسا توركىستانلىلار ايله تانارلار آراسىنى بو زماققا
سرف ايتكەن ايدى. جدىدچىلەر باشلوغى منور قارى نىگ «نجات» ى ايسە
قازاق، قرغز، قارا قالپاق، تور كەن، اوزىنىك، تانار ۋە باشقا تورك
اوروغلارنىگ بر ملت ۋە بر وطن بالالارى ايكەنلىكلەرىنە عائد دە گەرلى
يازىلار باسمىشدر. «نجات» بىتلەرنە چارلق آدارەسىنىگ حقىقى يوزىنى
كورسەتوب اوگا. نىفرت بىلدىرگەن ۋە فىورال انقلابندان مەنوتىلە بحث
ايتكەن مقاله ۋە شعرلەر ھەم كوبىگەندىر. «ياشاسون حرىت، عدالت،
مساوات» شىعارىنى تاشىغاندىر. مىسلانلار آراسىدا صىف آيرماسىنىگ پەك
ضەيفلىگىنى آغا سوروب «بىز مىسلانلارنىگ اكرىتەلە «دەموقرات» ىنى
عوام آنالغان خلقدان عبارت» ايكەنلىگىمىزنى يازغان «نجات» نىش ايتدىگى بر
خطابنامە سىندە: «صىفلەرنىگ فرقلارى سىياسى حىياتى كۈچە يترەدىر — اونىك
فۇتۇمىتى شونىدەدر. لاكن او ملتنىگ كوچىنى بولەدر — آنىك كەمچىلگى

چیسى «اولوغ تورکستان» در. تاشکندده قورولغان «نشریات» شرکتی تاماندان چیقاریلمشدر. بو غازیتانگ باشندا کبیر بکر تورغان. شعاری «باشاسون ملتر مختاریتی!» ایدی. «اولوغ تورکستان» تورکستان خلقی-نگ او زمانغی طلبله رینی آکلاغان وه تورکستان خلقینگ ذهنده حاکم فکرله رگه او یغون یازیلار باسقان غازیتا لارداندر. «خلقینگ یوزدهن نو قسان سه کزی مسلمان بولغان تورکستان اولکه سنده، خلق آداره سینک چیتدهن کیلگن سالدات وه ایشچیلر قولغا کیچوویگه تورکستان لیلار حقلی اولاراق راضی بولما یا جاقلار» دیب یازغان وه روس «ایشچی-دهقان شوراسی» غا قارشى کوب یازیلار تارقاتقان. «اولوغ تورکستان» غا ابو تورغود (کبیر بکرنگ مستعار امضاسی)، ملاغازی یونس محمد اوغلی، نورالدین سیف الملوک، لطفی، مصطفی چوقای، بکر دیوای، مختار بکر، خلف تولاک، لذید عزیز زاده وه باشقا قدرتلی یازیچیلار قاتناشمانلار.

فیورال انقلابدان سوگرا قورولغان «شورای اسلام» جمعیتی اوز فکرنی خلققا تارتماق اوچون 16 نچی میدان باشلاب «شورای اسلام» نامندا بر غازیتا چیقاردی. مقصدی: «تورکستان مسلمانلارینی سیاسی وه اجتماعی جهتهن تربیه ایتش، انقلابی توغدورغان مهم سیاسی وه اجتماعی مسئله لرنی اها ایگه توشورتوروش، مسلمانلارنی مجلس مؤسسان» (اوچره-دیته لنویه سوبرانیه) غا. حاضر لاش، توپراق وه سو مسئله لرنی تورکستان-لیلارغا فائده لقی روشده حل قیلش، تورکستان ایلده گی تورکله رنگ روسیه نگ باشقا ولایتله ریده یاشاغان تورکله ر ایله مناسبت وه علاقه لارینی آرتدیریش، مکتب وه مدرسه لرنیگ اصلاح یوللارینی کورسه تیش وه باشقا شونگه اوخشاش مسئله لردن بحث ایتش» ایدی. شوندای بویوک وظیفه لرنی کورمه کچی بولغان «شورای اسلام» نگ آنجاق ایکی سانی دنیا یوزیگه چیقمشدر. ایدمی آقارادا تورکیه حکومتینگ خدمتنده بولغان عبدالله بطال پیکنگ قاراماغندا چیققان بو غازیتاغا اسماعیل عابدی، منور قاری، شاکر جان رحیمی، غلیم بایبور، بورهان حیب وه باشقالار قاتناشمانلار.

«شورای اسلام» نگ خلفی «کیگاش» در. بو غازیتا عینله اوز سلفی-نگ مسلکینی تعقیب ایتمشدر. «تورکستان مرکزی شوراسینگ ناشر افکاری» (*) ایدی. باشدا احمد زکی ولیدی، سوگرا دان منور قاری آداره ایتمشدر. «شورای اسلام» یازیچیلاری دا بوگا قاتناشدیلار. 25 نچی ایوندهن باشلاب دنیا یوزیده کورولگه ن «کیگاش» نگ بعضی نشریاتدا 20 سانی چیققانغی بیلدیریلمشدر.

«برک تووی» هم ایون آیندا وه چوقای اوغلی مصطفی بیک نگ سیاسی رهبر لگیله چیقمشدر. ناشری «برک تووی» شرکتی ایدی. محرر-له ری خیرالدین بولغانبای ایله بو کونله رده تورکستاندا ساویت حکومتی طرفدان ملتچیلک، تورکچیلک ایله عیبله نیب یورگان خوجان اوغلی سلطان بیک وه بوری اوغلی کوموش علی بیک لهردر. «برک تووی» هافتالیق غازیتا ایدی.

سه تابر آیندان باشلاب «باشاسون قوشما خلق جمهوریتی!» شعاری ایله چیققان «تورک ایلی» ناملی غازیتا هم او زمانغی تورکچه غازیتالار قاتارندا مهم اورون توتادر. «تورکستاندا مسلمان مرکزی شوراسی وه تورک عدم مرکزیت فرقه سینک ناشر افکاری» اولاراق چیقمشدر. بو غازیتا بیتلهرنده افندیزاده محمد امین بیک، شاکر جان رحیمی، بورهان حیب، رفیق مؤمین ایله باشقالارنگ یازیلارینی اوچراتامز.

1917 نچی ییلی نامانگاندا «فرغانه صحیفه سی» وه «فرغانه نداسی» نامیله ایکی غازیتا چیقدی. «فرغانه صحیفه سی» 15 نچی مارتدان باشلاب دنیا یوزنده کوروندی وه 40 نچی ساتندان سوک مادی جهتهن سیقیلب یاتوب قالدی. اوندان سوک «فرغانه نداسی» چیقدی. بوده 19 نچی ساتندان سوک توختاب قالدی. بو ایکی نامانگان غازیتاسینگ ناشری وه (*) «تورکستان مرکزی شوراسی» اعضالارندان چوقای اوغلی مصطفی (رئیس)، عبدالله خوجه، شاه احمد (رئیس اورونباسارلاری)، منور قاری وه قیساغنه مدت زکی ولیدی بیکلهرنی آتاماق کیرهک.

عارف موسى اوغلى، ناشرى فۇاد آى نىگىن، سوگرادان «مدنيت»
جميىتى ايدى.

تور كستانىگ شمال غربنده گى اورال شهربنده على ابوبكر تاماندان
آپريل ايندا «خبرلر» نامندا بر غازيتا چيقاريلدى. «باشاسون مىلى ومدنى
مختاريت!» شعاريله اورتاغا چيققان بو غازيتا 8 آى قادار دوام ايتمشدر.
ايول ايندا ايسه خان اورداسندا «أوران» ناملى بر غازيتا كورونوب
قالدى. بو هافتالىق غازيتانى عبدالعزيز موسى آداره ايتمشدر. باستروچىسى
«اوردالىق مسلمان بيوروسى» ايدى.

1916 نچى يىلى تاشكندده «آلاش» غازيتاسى چيقارغان كولباى
توغوس 1917 نچى يىلى سوگلارندا قيزىل جarda «اوج جوز» نامندا بر
غازيتا نشر ايتمشدر. «اوج جوز» نك ناشرى «جاس قازاق اويوشماسى» ايدى.
يوقاريدا ذكر ايتلگن «آلاش» غا اوخشاش «اوج جوز» ده تور كستان
غازيتاچىلغندا آيريچا اورون تونادر. بو ايكي غازيتانى چيقاروچى كولباى
توغوس اوغلى تور كستان توركله رى ايجنده مثالى بولماغان وه روسلارغا هم روسلوققا
ساتيلغان بر «تپ» ايدى. «آلاش» غازيتاسى يىتلهرنده چار حكومتىنگ
1916 يىلغى تور كستانلىلارنى «عسكرى ايشچىلك» گه سفربر اعلان
ايتكهن بو يروغىنى قوتلاب، تور كستان جديديچيله ريگه قارشى خائانه
حر كنده بولغان بو كولباى توغوس اوغلى «اوج جوز» غازيتاسندا تور-
كستانىگ «آلاچ» آنالغان ملتچيله رىنى قارالاب، اوزىنى بولشه ويكله رگه
«سوسيالىست»، عوام خلققا «شريتچى»، چار روسپسى قالغىندىلارغا
«انورچيلهر» (ديمهك «تور كيه») دوشمانى اولاراق كورسه تكه ن ايدى.
سوگراق «آلاش اوردان» حكومتى طرفندان قاماققا آلىنب، اومسوق
(اومبى) شهربنده اولوب كيتدى. مهنه چار پوليسىنگ آگه تى همده بولشه-
ويكله رگه ساتيلغان شو كولباى توغوس زكى وليدى بيكنگ شدنلى
تتقىدلارغا اوچراغان تارىخى كتابندا «سوسيالىست» ديب كورسه تيلمىشدر.
توقتامش اوغلى (يىتمهدى)

محبرى حسين ماكاى نامندا بر ذاتدر. ايكيىسى هم اڭ كوب قارا علمانك
حر كتلهرىنى تتقىد ايتمش وه جهالتگه قارشى كوره شمشدر. «فرغانه صحيفه-
سى» ايله «فرغانه نداسى» حسين ماكاى نك اوز خصوصى مطبعه سنده
باسيلمىشدر.

سمرقندده «حریت» ايله «تلگراف خبرلری» چيقمىشدر.

«حریت» 16 نچى آپریلدان باشلاب چيقاريلغان. بونك محررلگىنى
باشدا مرادا نقول شاه محمد زاده، اوندان سوڭ اكابر شاه منصور اوغلى
ايضا ايتمشدر. 27 نچى ساندان باشلاب باش محررلك عبدالرؤف (شاعر
«فطرت») گه تاپشورولمشدر. ناشرى «زرفشان» شركتى ايدى. فقط بو
شركت بر آراتلىق يىته رلك ياردهم بيره آلمانغايدان «حریت» غازيتاسى مادى
سيفىنتى ايجنده قالدى. بو سيرادا محمد قول اورونباى اوغلى «حریت»-
نك ناشرلگىنى اوز اوستىگه آلوب بو مهم غازيتانىگ بر يىلدان آرتق دوام
ايتشىگه ياردهم ايتمشدر. «حریت» نك 87 سانى چيقمىشدر. بو، كوب سيويلىب
اوقولغان وه كوب تارقالغان در. تيرازى ميگ دانه. تىلى غرب تور كچه سنه
كوب ياقىن. زمانىنگ اهمىتلى غازيتالارندان سانالير. «حریت» گه محمود
خواجه بهبودى، صديقى، حلمى، محمدى، خوقند باى ملا ابراهيم،
حاجى معين، سيد رضا وه راجى لار هم ده گهرلى يازيلاريله قاتناشقانلار.
«تلگراف خبرلرى» هم «زرفشان» شركتىنگ آچقاسيله چيقا-
ريلغان. بو غازيتانى اكابر شاه منصور اوغلى آداره ايتمشدر. 600 نسخه
قادار تارقاليردى. 50 سانى چيقمىشدر.

سهمه بى (سيمپالات) ده «سارى آرقا وه «خلق سوزى»
نامندا ايكي غازيتا كوره مز. ايونده ن باشلاب چيققان «سارى آرقا» نك
محررلهرى رايىمجان ماركىك ايله خليل عباس در. بو هافتالىق غازيتا
«ته گدك» («مساوت» ديمه كدر) شركتى طرفندان چيقاريلمىشدر.
«خلق سوزى» هم هافتالىق غازيتادر. سه كز يىتلك بولوب چيقاردى. كو-
رونوشده غازيتادان زياده بر مجموعه غا اوخشاردى. بونك محررى،

«ییرلیله شتریش» اطرافندا

«... تورکمنستان مرکزی اجرائیه قومیتیه سی ریاست هیئت اوزینگ 1933 نچی ییل 15 نچی اییون قارارندا فرقه وه حکومتینگ بو حقداغی امرله رینگ بیرگه ییتریلیشینگ جوده بوش کیتکه نیی قیدایته در. 1932 نچی ییلدا ملیله شتریش نگ آرتووی فقط %53 گنه بولغان. اینقنا اورتا آسیا تیمر یوللارینگ آغی اختصاصلار وه اداری - ته کنیک ترکیبنده ملی قادرولارینگ آرتیشی جوده اهمیتسز بر درجه ده در. 1933 نچی ییلینگ 1 نچی مایغا قادر بو رایونینگ آپپاراتی (اداره لری) یالغز %4 غنه ملیله شتریلگن. «ییرلی ملیتله رده ن قادرولار حاضرلاو ایشی بوتونلای نقصاندر» دیمک، یوقاریداغی %4 ییرلی ملتله رده ن بولغان خدمتچیله رنگ نسبتینی کورسه تمه بدر. بو نسبت بو رایونداغی روس تیمر یول خدمتچیله رنده ن آز - ماز ییرلی تیلینی بیله تور-غانلارینی گنه کورسه تمه در.

«ییرلیله شتریش ایشینی تیزلتمه ک اوچون مرکزی اجرائیه قومیتیه سی 1934 نچی ییلینگ باشنه قادر اورتا آسیا تیمر یول رایونینی بوتون ایشچیله - رینگ %35 نیی ههمده بزنجی گه لده ماکینیسطله رنی، ماکینیسست معاوانلارنی، تیمرچیله رنی، بول توغزولاوچیلارنی، ایستاسیون باشلقلارینی ... وه باشقا - لارنی ییرلیله شتریشنی بو یوردی ...»

بولشه ویکلر 16 ییلدا %4 گنه به جه ره بیلدیکیلهری بر ایشنی بوندان سوک 3 آی ایچنده %35 گه چیقارا بیله جه کلهرینه اوزله رینگ ده اینانما - سقلاری شبهه سزدر بونگ دا، یالغز خلقی آداماق اوچون قیلنغان یوزله رچه، میگلهر چه بوش بوغازلقلاردان بری ایکه نلیگینی «پراودا ووستوکا» غازیتاسینگ 26 نچی سنتابر نسخه سنده باسلیب چیققان عاشور اوغلی نطقندان بیلیب اوتورویمیز؛ عاشور اوغلی تورکمنستان اجرا قومیتیه سینگ یوقاریدا کیتز دیگمز قارارینی نا توغرو، نا معقول کوره دی. تورکمنستان وکیللهری ایسه [چاری ولیکوف ایله پوپوک دیگن بریسی] بو کیپی قارارنگ هیچ چیقاریلما - غانغینی سویله بدرلر، لاکن بو قارارنگ «تورکمنسکایه ایسکرا» [عشق آباد

یوقاریداغی رسم اسیر تورکمنستانلارنی، قویندا غیسی ایسه تورکمنستان حاکملارینی کورسه تمه در. بو ایکی رسم بولتور اوقتوبر آیندا سمرقند - ده «43 باسماچینگ محلا - که سی» چاغندا آلیند - مشدر. یوقاریدا نور - دیگنز بیگیتله رنگ کور - ییسی آتیلیب اولدورولکه نلر.

كىلسەك - بو يىردە احوال داھادا برباددر.

ئۈزبېكىستان بولشەۋىك فرەقىسى مەركىزى قومىتەسى اوتكەن يىلىنىڭ 4 نچى يانوارىدا ئادارەلەرنى مەبلە شىرتىش خقنىدا قارار چىقارغان ايدى. بو قارار بو يىنچا ساۋىت آپپاراتىنىڭ بوتون جھوزىت (باش) ادارە ۋە مۇسسەلەرى 1933 نچى يىلىنىڭ 1 نچى آپپىلىغاچا مەبلە شىرتىلىپ بىتەرلەيدى. حالبوكى «قولىمىزدا موجود معلوماتقا قاراغاندا بو قارار حقى يىر ايشلەرى قومىسارلىغى» قوئۇپىراتىف تىشكىلاتلارنى، عدلىيە ايشلەرى قومىسارلىغى كىيى خلىق بىلەن ايك كۆب ۋە ايك ياقىندان علاقەدار بولغان تىشكىلات ۋە مۇسسەلەردە ھەم ايشكە آپپىلماغان».

پىرولە تارىيات قادرولارى

1933 نچى يىلىدا كى بارلىق 295 مىڭ ايشچىلەردەن مىلى پىرولە تارىيات 169 مىڭ (57,5%)

آپپىم ساحەلاردا نىسبى مەنە شونداي:
اىپە كچىلىك فابرىقاسىدا 63,3 %
(قوشخانىدە) سەلخانىدە 40,8 %
كومور ايشلەردە 36 %

اورتا آسيا تىمر يولندە (1933 نچى يىلى 1 نچى آپپىلىندە) 25,5%
(1932 نچى يىلى 1 نچى يانوارىدە 32,8% ايدى)
اورتا آسيا تىمر يوللارى زاۋوتىدا 29,5%
تىمر يوللاردا كى مىلى پىرولە تارىيات قادروسىنىڭ عمومى سانى 12 مىڭ 341 در.
مكتبلەر:

اوزبېكىستاندا خاضر 4.451 - I ۋە II - باسقىچ مەكتب (448 مىڭ 700 اوقۇچى
توركەنستاندا 4.280 « « « « (126 مىڭ 950 « «)
قرغىستاندا 1.268 « « « « (145 مىڭ 573 « «)
تاجىكىستاندا 1.823 « « « « (101 مىڭ 905 « «)

صفت جھەتتەن بو مەكتبلەر كۆب توبەندەر؛ مەللا پروگرامدا كورسە تىلگەن

تەبىم ۋە تەربىيەنى موافق درجەدە بىرلەشمە گەنلىكى بىر طرفدا تۇرسون؛ بو مەكتبلەر پولىتەكنىك ۋە يوقارى مەكتبلەرگە كىرە بىلەرلىك فىزىك، كىمىيا، رىاضىيات، آنا تىلى جوغرافىيا كىيى اساسى فنلەردەن بىتەرلىك معلومات بىرمە كەندە عاجز بىر حالدا بىر.

آپپىم رايونلاردا صنفدان صنفقا كىچە آلماسدان قالا تۇرغان اوقۇچىلارنىڭ مىقدارى يۈزدە 60 گە بارادىر؛ اوقۇ پلاننىڭ اوزى يۈزدە 40-50 نىسبەندە بە جەرىلەمە سەن قالادىر؛ مەكتبگە يازىلىپ دا - كىلمە سەن قالوچىلارنىڭ سانى يۈزدە 20 حقى 50 گە چەدر؛ بونلارنىڭ اوستىغا اوقۇ يىلى اىچىندە تۇرلو سىبىلەردەن مەكتبى تاشلاب كىتوچىلەر يۈزدە 20-25 گە چە ...

ساۋىت مەكتبلەرى صفت جھەتتەن بونداي ايكەن، اىندى ساۋىت مەلملەرى قانداي صفتدە؟ بو تۇرغۇدا عاشور اوغلى نطقىندە بىرىلگەن معلوماتلار توبەندە كىچەدر:

يوقارىدا آتالمىش تورت جھوزىتدە عمومى 22 مىڭ مەلم بارمىش. بونلار - دان يارمىسى توبەن درجەلى، يۈزدە 30 - ى اورتا درجەلى مەلم كور - گەنلەردە بىش. فقط:

نقتىش چاغىدا مەلملەر اىچىندە بوتونلانى سوادسىلارنى ھەم تاپىلغان! قارا قالا قىستاندا 80 نى 2 گە بولە آلمانغان مەلملەر كورولگەن؛ كەركى دائىرە - سەندە 2 3 مەلم بوتونلانى سوادسى ايكەن. توركەنستاننىڭ تاغىن بىر دائىرە - سەندە كى مەكتبلەرنىڭ بىرىسەندە اوقۇچىلار «علىف اكىر» سوزلەرىنى جودە ياخشىلاپ [«حسن خط» اىلە] يازا بىلەر ايكەنلەر.

نقتىش نەتىجە سەندە مەكتب مەلمىنىڭ يالغىز اوزاسمىنى گەنە [«علىف اكىر»] يازا بىلەپ، بالالارغا يالغىر شونى گەنە اورگەتە بىلگەنلىكى آڭلاشلىغان. قرغىستان مەلملەرى آراسىدا يالغىز باسما يازونى گەنە اوقۇنا بىلوچىلەرى تاپىلغان ...

باشقارما: اون آلتى يىلى دىكتاتورلىق دورىدە، ايك بويوك اهمىت

قازاغستانىڭ ... ولايتىدە تورغۇچى توغانلار يىزدان خط آلمان ايدىك
يىمەك اوچون ھىچ نەرسە تاپىلمايتوغون بولغاننان زار لايىب يازغان. ھەر
كىمىڭ كۈن-تون قايسىسى طعام حقنىداغنا، باشقا فكر اويفا كىرمە يتوغون
بولدى. آخرى نە بولور، آللەغا تاپشېردىق.

3 - يوقارىغى خېرلەر ايكىن اوراغندان اول يازىلغان خطلاردان
آلغان. مەنە ايدى ايكىن توبىلانوب، مەكتەدە «توقچىلىق» توغاندان سوڭ
يازىلغان مەكتوبلەزدەن مەلوماتلار:

بو يىل بىك آغر اوتوب كىلە ياتر؛ آللە خېرلىسېن بېرسېن. بازارغا آزىق
توشە باشلادى. بىك قىمەت. ساتوب آلاز اوچون آقچا يوق. ايشلەب يورگان
بىر كىشىگە آيغا 9 كىلوگرام اون، 800 گرام تارى جارماسى، 700 گرام شىكەر،
بىر كىلوگرام كافىت [شىكەرلەمە]، 200 گرام ماي بېرىلەدى. ايشلەمەگە نە
اودە يوق.

«قىزىل دوكانلار» دا شىكەر نىڭ كىلوگرامى 25 سوم، گورونچ 30 سوم،
تارى جارماسى 10 سوم. بازاردا پوتلاب ساتورلق اون يوق. بىر كاسە اون
اوج سوم. بىر كاسە تارى اوج سوم. بوغداي- بىر كاسەسى 2 سوم... ايتىڭ
بىر كىلوگرامى 18-20 سوم.

بېرلىن دە

اوقتوبر نىڭ 15 نچى كۈنى بېرلىن دە كى ايدىل-اورال توركلەرى
قولونىسى قازاننىڭ روس استىلاسى آستە ئوشووى تارىخىنى ايسلەب بىر
توبلانىش چاقىردى. توبلانىشقا بېرلىندە ياشاچى ايدىل-اوراللى، آذر-
بايجانلى، توركيەلى ۋە توركىستانلىلاردان قاتناشدىلار. ايستەر مجلسنى
آچۇچى عبدالرحمن شافى بىك، ايستەردە باشقا آرقاداشلار طرفندان
سويەلەنگەن تائىرلى سوزلەردەن سوڭ دوكتور سەادت شاكىر خانم قازاننىڭ
روسلار قولنە ئوشووى حقنىدە بىر مەروضە اوقودى. يىغىنچاق سوڭدا
«خان مسجدى» شىرقىسى اوقوندى. مجلس كۈب روخلو كىچدى.

بىردىكلەدى- مەارف ساحەسندە سوادسز مەلملەرگە كىلىب يېتىشكەن بولشە-
ۋىكلەرنىڭ توركىستاندا يورگوزوب كىلدىگى «مىلى سىياسى» نىڭ «كوز قاماشترارلق
يوتوقلارى» يوق دىب ئەيتسەك بىز «عكس الانقلابچى»، «مىلىتىچى» آنالىب
كىتەر مىز دىب قورقامىز!

قرغزستاندا: قومونىست فرقهسىنىڭ مەركىز قومىتەسى طرفندان - 22 نچى
سنتا بىردە بېرىلگەن قارار بويونچا قرغزستان حكومىتى رەئىسى عبدالرحمن اوغلى
ايله قرغزستان فرقه باش كاتىبى شاھراي اورونلار يىندن ھايداغانلار. بونلارنىڭ
عىبلەرى ساۋىت حكومىتىنىڭ توركىستاندا يورگوزمە كەدە بولدىغى مىلى سىياسى
يوللىنى بوزوب، «مىلتچىلىك» يولغا قاراي توشوب كىتگەنلەكلەرىندىر. ايتىقسا
عبدالرحمن اوغلى موسقوۋادا اوتوروب يازىلان فرقه بويروفلارنىڭ توركىستان
شرائىتىدا تولوقچاسىلە اورونغا كىترىش مەكەن اىمەس دىب آچىقدان سويەلە-
مىش ايمىش. اونىچون او بو يوزدەن فرقه مەكەسسىگە بېرىلگەن. موندان بىر
نېچە آي بورون شو طرزەدە چىقىش قىلغانى اوچون قرغزستان فرقه باشلوقلا-
رىندان ساداي اوغلىنى اورنىدان ھايداغانلار ايدى.

قرغزستان فرقه باش كاتىبى ايتىلىب «بەلوتسكى» دىگەن روس مى، يهودى مى
بىرىسى بىلگىلەنمىشدر. [پراۋدا ۋوستوكا 30 سىنتابر]

قازاغستاندا

(خىصوصى مەكتوبلەردەن)

1- بورتدا آورو- اولوم كۈب. طعام ناچار. اون يوق. ايت بېشىنى اونو-
تقاندای بولدوق... «باي» تانىلغان كورشو [قومشو] مىزنىڭ بىرىسىگە حكومت
50 پوت اون سالوغ سالغان ايدى. يوقلىقدان بىرالمغانى اوچون بىچارەنى
تورمەگە قاپاب قويدىلار. خلق بىك يابىق تورادى.

خداغا تابشردىق. بىر خدا اوزى خېرلىسېن بېرسېن

2- آق اون يوق. آرش اونى تاپىلسا بىر پوتى يوز سىكسان سوم.
بىر كىلوگرام ايت 25 سوم. بىر يومورتقا 2 سوم. بىر لىتر سوت 6 سوم. بىر كاسە
بوغداي ايكى يارىم سوم. بىر كاسە تارى اوج سوم... (دوامى قاياندا)

Yach Turkestan

Novembre 1933

(Le jeune Turkestan)

No. 48

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokai-Oghly**

يوليمزغا توغرو كىلگەن بوتون يازولار اوچون مجموعه مزنگ يىتلەرى آچىقدىر
باسياماغان يازولار قايتار ياماس.

آبونه شرطلەرى :

يىللىقى 100 فرانسىز فرانسى، آلتى آيللىقى 60 فرانسى، اوج آيللىقى 30 فرانسى.

باشقارمادان (مكتوب اورنىغا) :

1 — فينلاندىيانگ قوتقا شهرىندەن فتح الله بىك طرفىندان 17. X. 33 دە يوللانغان
آلتى آيلق آبونه 60 فرانسى يىتىشىدى . 19. 4. 33 دە كوندەرىلگەن ايكى دولارنى دا وقتىندە
آلغان ايدىك . تشكرلەر ايتەمز .

2 — فينلاندىيانگ تامەرفورس شهرىندە تورغوجى عماد جمال الدين بىك گە : دوكتور
طاھر شاكر بىك آرقالى يوللادىگىز 8 مارق 40 فەتىكى 29. X. 33 دە آلدق . 45 نچى
ساندان باشلاب كوندەرىلەپشدر .

3 — آدانا (آطنە) داغى حسن بىك گە : دوكتور صالح بىك آرقالى يوللادىگىز 4 تورك
ايراسى يىتىشىدى . اوز مكتوبىگىزنى دە آلدق وە يەككى آدرەسگىزنى اورگەندىك . بوندان سوگرا
مجموعەمىزنى وقتىندە آلا بىلسەگىز كىرەك .

4 — تارسوسىدە حافظ عبدالله افندى گە : دوكتور صالح بىك آرقالى كوندەردىگىز
10 تورك ايراسىنى آلدق . تشكرلەر ايتەمز .

مجموعەمىزگە ئىدىشلى ھەر تورلۇ يوللانمىلار اوچون آدرەس :

Moustapha Tchokai-Oghly

7, Square de la Fontaine

Nogent s. Marne (Seine)

France